

Estructura socioprofesional de Betanzos (1840-1936)

ALFREDO ERIAS MARTÍNEZ*

Sumario

Utilizando como documentación esencial os Padróns Municipais de Habitantes de 1840, 1865, 1890, 1920 e 1935 estúdase a evolución da estrutura socioprofesional de Betanzos, pero enmarcada nun esquema de estrutura social, para a que este traballo é un paso previo necesario.

Abstract

By using the Town Census of 1840, 1865, 1890, 1920 and 1935, as basic documents, the social and professional structure of inhabitants in Betanzos is studied, in order to provide a starting point for later and further research of the social structure of the area.

CONSIDERACIÓNS PREVIAS

As fontes documentais utilizadas

Cinco padróns municipais de habitantes son a base esencial sobre a que se desenrola este traballo. Son os de 1840, 1865, 1890, 1920 e 1935, todos no Arquivo Municipal de Betanzos. O de 1840 elixiuse por ser o máis antigo completo da cidade; o de 1935, por estar ó final dunha era que remata coa Segunda República e o inicio da Guerra Civil. E, por fin, os do medio, dentro das posibilidades do Arquivo, por manter unha certa equidistancia entre 25, 20 e 15 anos.

Os padróns de habitantes dannos o nome das persoas, de onde son orixinarias, en que barrio e rúa viven, como se constitúen as familias (nº de persoas por casa, parentesco...), que oficio ten cada membro delas, se saben ler e escribir (1920 e 1935), etc. De maneira puntual, tamén nos serviu un padrón dos individuos que pagan o imposto de carruaxes de luxo e que, aplicado ó caso dos automóviles, abarca desde 1914 a 1936.

Faltan datos e tempo aínda para un estudo profundo da sociedade, datos máis próximos á ideoloxía das persoas, datos que nos falen de como se articula esa poboación ó longo do tempo, tanto no que respecta a razóns económicas como a outras de tipo ideolóxico. Todo eso e máis queda fóra deste traballo de momento. Pero, con todo, achegarémonos ós grupos socioprofesionais, verémolos evolucionar no seu número de membros, algúns aparecen e outros desaparecen ó ritmo dos cambios tecnolóxicos e da propia transformación económica da cidade. En fin, intentaremos deixar ó descuberto algúns aspectos fundamentais, con obxecto de que sirvan de base a posteriores investigacións.

O esquema estrutural

Non faremos agora unha análise teórica de por que aplicamos uns conceptos ou outros nin tampouco razoamos a complexidade da estrutura socioprofesional, posto que todo eso xa ven sendo obxecto de estudo no Departamento de Historia Contemporánea da Univ. de Santiago, e, por conseguinte, aquí o que facemos é aplicar ese método, retocalo

Alfredo Erias Martínez é director do Anuario Brigantino, do Arquivo e Biblioteca Municipais de Betanzos e do Museo das Mariñas. <http://www.alfredoerias.com>

Anuario Brigantino 2000, nº 23

sobre a marcha, se parece oportuno e, en todo caso, deixar unha referencia máis para posteriores análises, onde a teoría se reforce de xeito inductivo aproveitando as conclusións deste e doutros traballos¹.

Si é preciso dicir que se establece este estudio como unha introducción á estrutura social de Betanzos no século anterior á Guerra Civil de 1936, partindo da estrutura socioprofesional que obtemos das cifras dos padróns. Polo tanto, impórtanos xa de entrada, trazar un *esbozo* da **elite urbana**, das chamadas **clases medias**, dos **asalariados**, dos **campesiños e mariñeiros** e dos **marxinados**. Queda para o futuro afondar nas liñas aquí trazadas e chegar a definir coa maior precisión posible esa estrutura social.

Betanzos como definición

Desde que no 1219 Alfonso IX permitiu o traslado da xente de *Betanzos o Vello* (na parroquia de San Martín de Tiobre) á *vila de Untia*, asentada no castro do mesmo nome, os límites xeográficos de Betanzos quedaron considerablemente ben definidos. Por unha parte, os ríos Mendo e Mandeo eran as fronteiras naturais polo N., E., e O., pero é que ademais a nova vila de Betanzos, reutilizando parte das defensas castrexas, construíu novas murallas, posteriormente ensanchadas, que a defendían dos de fóra.

E fóra quedaba, polo Sur, o *Campo da Feira* (xa desde o s. XIII), que na súa parte oriental estaba flanqueado xa de antigo por un barrio popular chamado *da Fonte de Unta*, que, co tempo, a efectos administrativos, quedaría englobado no *Barrio do Campo*. Polo Sur o límite a este espacio público estaba nunha capela, substituída despois pola igrexa e convento de Santo Domingo (s. XVI-XVIII). Máis aló o *camiño do Rollo*, que ía cara a Compostela tiña algunha que outra casa illada. E polo Oeste, o *Campo* non debeu ter construcións moi significadas ata que se edificaron as sucesivas capelas de San Roque desde o s. XVI, e o Hospital de San Antonio no XVII (substituíu unha caseta para pesar grans e un «hospital» ou, mellor, hospedaría rexida pola Orde de San Xoán de Deus), seguido do Edificio Arquivo do Reino de Galicia e do Colexio de Orfas, na segunda metade do XVIII.

Ó outro lado da Ponte Vella (cara ó E.) debeu haber xa desde antigo un barrio que, por máis que pertenza á parroquia de Tiobre e desde o século XVI-XVII teña igrexa propia (o Santuario de Nosa Señora do Camiño), adoita aparecer nos documentos como integrante da cidade, chamado *barrio da Ponte Vella*.

Máis aló da Ponte Nova (cara á Coruña), o *barrio da Madalena*, da parroquia de San Pedro das Viñas, non se considera parte da cidade. Quizais se debiera a que no medio quedaba un espacio demasiado amplo de aluvión e xunco. Nel tiña Betanzos, nembargantes, o seu particular Hospital de Lazarados, xa desde a Idade Media, formado por «casetas», unha capela (a actual é posterior), unha casa con lagar, terras, etc. que aínda hoxe permanecen en boa parte. Alí tamén se construíría no 1837 a *Fábrica de Curtidos «La Magdalena»*, por parte de Don Marcelino Etcheverría, fábrica que tería nese mesmo século outra compañeira na zona do Carregal: a de D. Juan Pedro Lissarrague Etchard. Sen dúbida, aínda que os padróns consideren estas zonas como exteriores á cidade e, polo tanto, non figuren nos nosos datos, teremos que telas en conta en máis dunha ocasión.

¹Agradezo expresamente a axuda dos profesores D. Xosé Ramón Barreiro Fernández e D. Xusto González Beramendi, as suxerencias dos historiadores D. Xosé Mª Veiga Ferreira e D. Carlos Pereira Martínez, así como a colaboración técnica de D. Santiago Boullosa Cerviño.

Unha ollada ó plano que o coronel de enxeñeiros Francisco Coello debuxou de Betanzos para o *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico* de Madoz a mediados do século XIX danos unha idea moito máis clara do espacio que estudiamos, que se caracteriza por un estancamento secular, derivado da propia orografía e da escasa expansión demográfica.

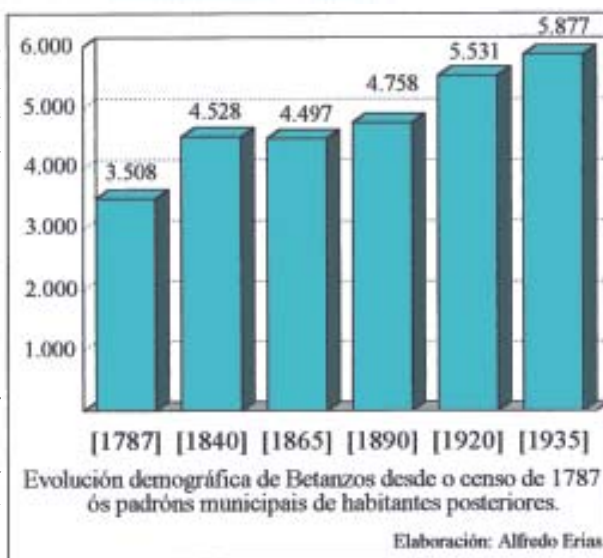
Resumindo, nos cinco padróns de habitantes que tomamos como base para este estudio, o problema da definición xeográfica de Betanzos queda clara, posto que coinciden todos en considerar a cidade como constituída polos cinco barrios seguintes: *O Campo*, a *Rúa Nova*, *San Francisco*, a *Ribeira* e a *Ponte Vella*.

Como queira, ademais, que a gran expansión urbana é moi posterior a 1935 (desde a década de 1960) os datos que eses padróns nos ofrecen son perfectamente comparables. Eso si, hai que ter moi presente que os funcionarios que os fixeron non tiveron sempre os mesmos criterios. A principal desviación que observamos neste senso sintetízase nos homes e mulleres sen oficio:

Nº DE PERSOAS SEN OFICIO EN BETANZOS, SEGUNDO OS PADRÓNS DE 1840, 1865, 1890, 1920 E 1935										
PADRÓNS	1840	% pob.	1865	% pob.	1890	% pob.	1920	% pob.	1935	% pob.
Homes	930	20,53	829	18,43	341	7,16	319	5,77	296	5,03
Mulleres	1.669	36,85	1.431	31,82	502	10,55	271	4,9	243	4,13
TOTAL	2.599	57,38	2.260	50,25	843	17,71	590	10,67	539	9,17

Elaboración: Alfredo Erias a partir dos Padróns Municipais de Habts.

Aquí vemos que no 1840 o 57,38 % da poboación non aparece con oficio algún, o que resulta claramente un erro da fonte. A cuestión é saber onde se acocharán esas persoas e, polo menos no caso das mulleres sen oficio (36,85 % da pob. total) descubrimos que, salvo as nenas, están a maioría no que chamariamos amas de casa... Semellante causa pódese atopar no 1865, mentres que se contemplan as amas de casa como oficio desde 1890 sen variacións demasiado grandes.

Aspectos demográficos

Aínda que teña o título de cidade desde 1465 (dado por Enrique IV), Betanzos é demograficamente unha cidade pequena, máis ben unha vila. No censo de 1787² ten 3.508

²EIRAS ROEL, Antonio. «Una primera aproximación a la estructura demográfica urbana de Galicia en el censo de 1787». La ciudad y el mundo urbano de Galicia, coordinado por Ramón Villares Paz. Santiago, Tórculo, 1988, pp. 155 e ss.

habitantes, sendo superada pola Coruña, Mondoñedo, Lugo, Santiago, Ferrol, Pontevedra... Eso si, Ourense (2.961) e Vigo (3.434) están por debaixo, pero por pouco tempo.

De 1787 a 1840 medra a poboación en 1.020 habitantes (29,07%) a pesar das crises de 1809, 1823 e 1838. Este crecemento é paralelo ó que se produce en España ata 1850 aproximadamente³ e tamén ó que experimenta Galicia⁴ no seu conxunto: un período que foi, ademais, positivo para a economía galega.

Nos 50 anos que van de 1840 a 1890, o estancamento demográfico en Betanzos é manifesto: baixa a poboación en 31 hbts. ata 1865 e só medra despois en 261 cara a 1890 (5,8%). Un estancamento máis forte que en España e tamén en Galicia, pero a grandes trazos hai coincidencia, posto que estamos diante dun período de desaceleración do crecemento, debido á emigración, ó desequilibrio entre poboación e recursos, ó estancamento da natalidade e ó peso dunha mortalidade excesiva .

En cambio, nos 45 anos seguintes, ata 1935, o incremento demográfico en Betanzos é moito maior: 1.119 habitantes (23,5% respecto a 1890). Unha tendencia tamén paralela a España e Galicia: 773 persoas ata 1920 e 346 ata 1935. A subida cara a 1920 de 773 persoas (16,2%) explícase quizais pola continuación dunha inmigración de xentes da comarca (xornaleiros, etc. que documentamos para 1890), pero tamén por un aumento xeral da natalidade que, nembargantes, parece rematar arredor de 1910 e aínda logo baixa de súpeto, debido ós efectos da gripe de 1918-19 que afectou sobre todo, ós nenos de menos de 4 anos e ós adultos maiores de 60⁶. Se eso foi así, daquela teremos que engadir ademais o efecto emigratorio para explicar a baixada de adultos varóns (desde os 25 anos) no 1920, efecto que xa se entrevía no 1890.

Máis polo miúdo, a pirámide de idades de 1840 amósanos o predominio dunha poboación moza e adulta, pero caendo rapidamente a natalidade e, polo tanto, tendendo a curto prazo a un crecemento negativo, como denota o número de rapaces de 0-4 anos e de 5-9, feito debido á recente crise de 1838 e que supón que neste ano de 1840 estemos nun dos puntos máis baixos de nacementos anuais de todo o século XIX. As cristas violentas de baixadas e subidas no número de homes e mulleres cada 5 anos, a partir dos 25 (dos 15 para os homes) amósannos claramente unha historia de crises cíclicas, de tal maneira que parecen superpoñerse dúas pirámides, unha negativa de mortos e ausentes e outra optimista (a que existiría se non houberese esas crises) que, en calquera caso, tamén se afunde a partir dos 65 anos.

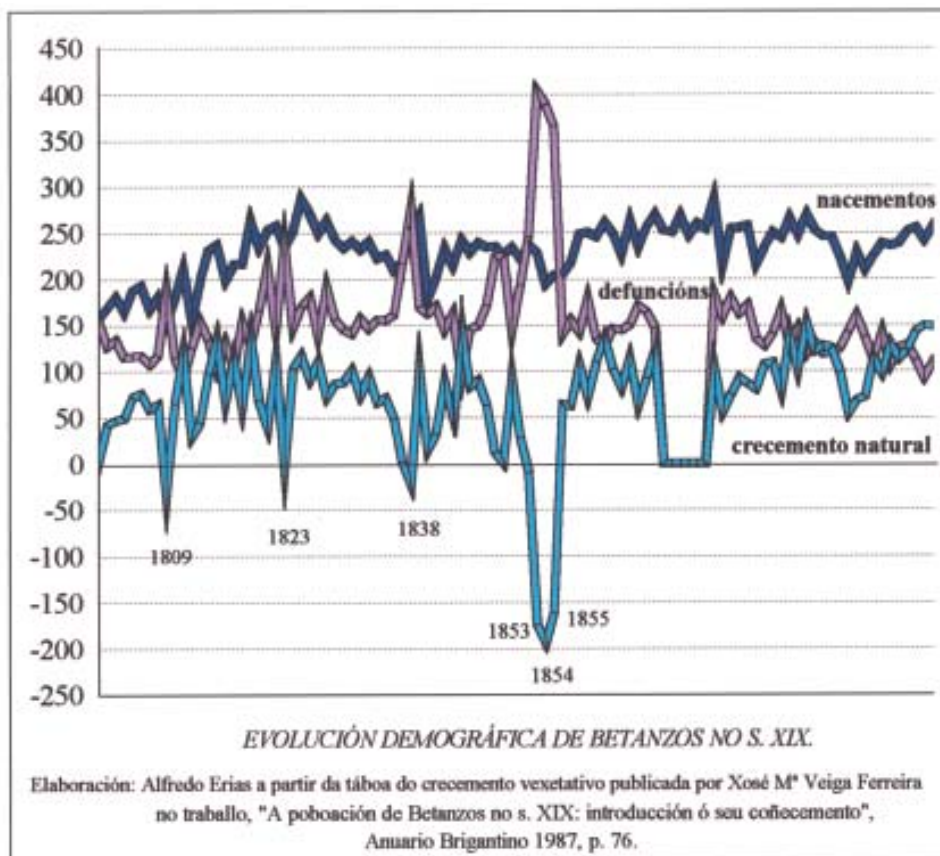
As 211 casas baleiras que hai na cidade nese ano de 1840, reiterando as expresións «sin colono» ou «sin habitador», son tamén un indicativo destas crises e do conseguinte estancamento demográfico. A súa distribución é a seguinte: 61 no barrio de San Francisco, 53 na Ribeira, 46 na Rúa Nova, 36 no Campo e 15 na Ponte Vella.

³Os factores que se apuntan para esta expansión en España son: 1) o mantemento do «ideal populacionista» do s. XVIII, 2) o fin da emigración cara a América, debido á independencia das colonias, e 3) os progresos da hixiene e da Medicina. LACOMBA, Juan Antonio. «Estructura demográfica y dinámica social en la España del siglo XIX». *Historia social de España siglo XIX...* p. 49.

⁴BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón. *Historia de Galicia: IV. Edade Contemporánea*. Vigo, Galaxia, 1981, p. 15.

⁵VICENS VIVES, J, NADAL, J. e ORTEGA, R. «España durante los siglos XIX y XX». *Historia de España y América social y económica*. Barcelona, Vicens-Vives, 1977.

⁶FERNÁNDEZ, C., VEIGA, X.M. «La «gripe» de 1918-19 en Betanzos». *Anuario Brigantino* 1995, nº18.

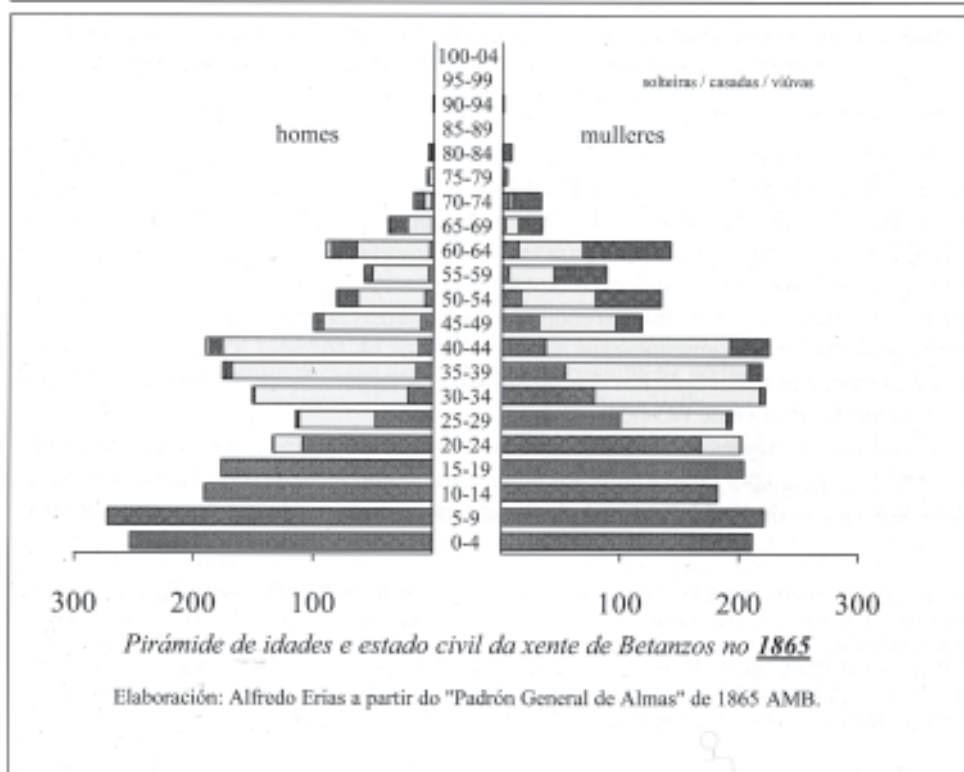
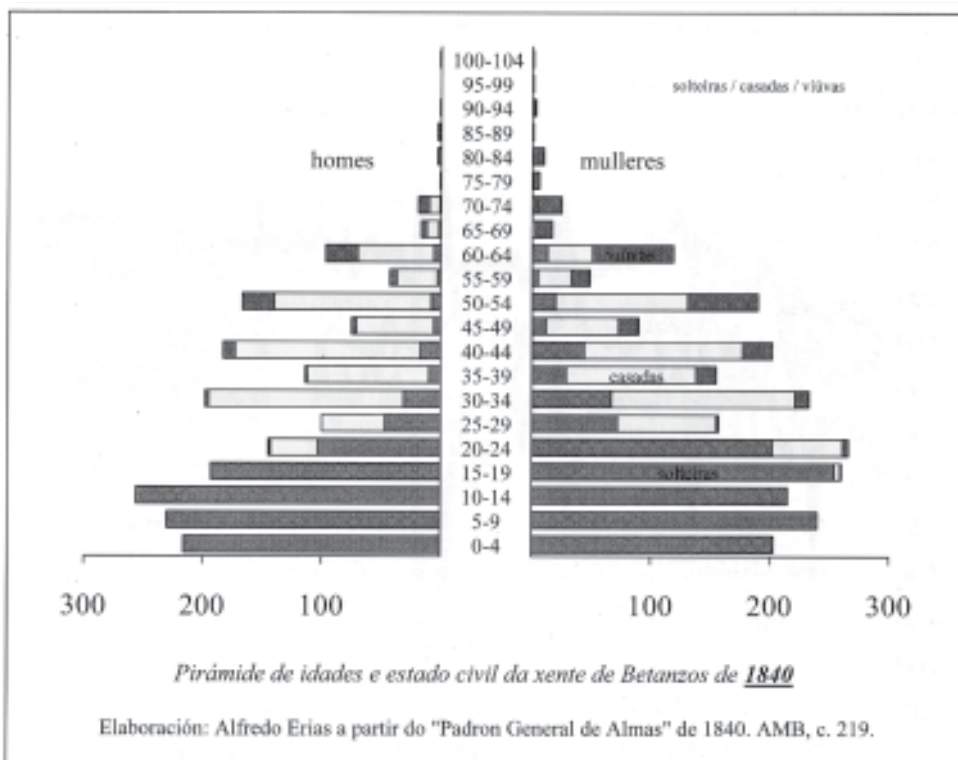

É o reflexo das crises demográficas que van de 1809 (invasión francesa da cidade e ulterior estado de guerra)⁷ a 1823 (fin do Trienio Liberal coa invasión da cidade polas tropas francesas de Angulema). Non hai máis que ver a evolución de nacementos e defuncions nesta etapa (v. gráfica) para establecer os efectos que este pasado deixou na poboación de 1840. Unhas crises estas de 1809, 1823 e 1838 que non serán as últimas, pero que marcan moito do estancamento endémico de Betanzos nos anos vindeiros. A seguinte (como as demais, curiosamente segue a oscilar entre os 14-16 anos), a máis forte de todas, será a que xunta as malas colleitas dos primeiros anos da década de 1850 co tifo de 1853 e o cólera morbo asiático de 1854-55⁸.

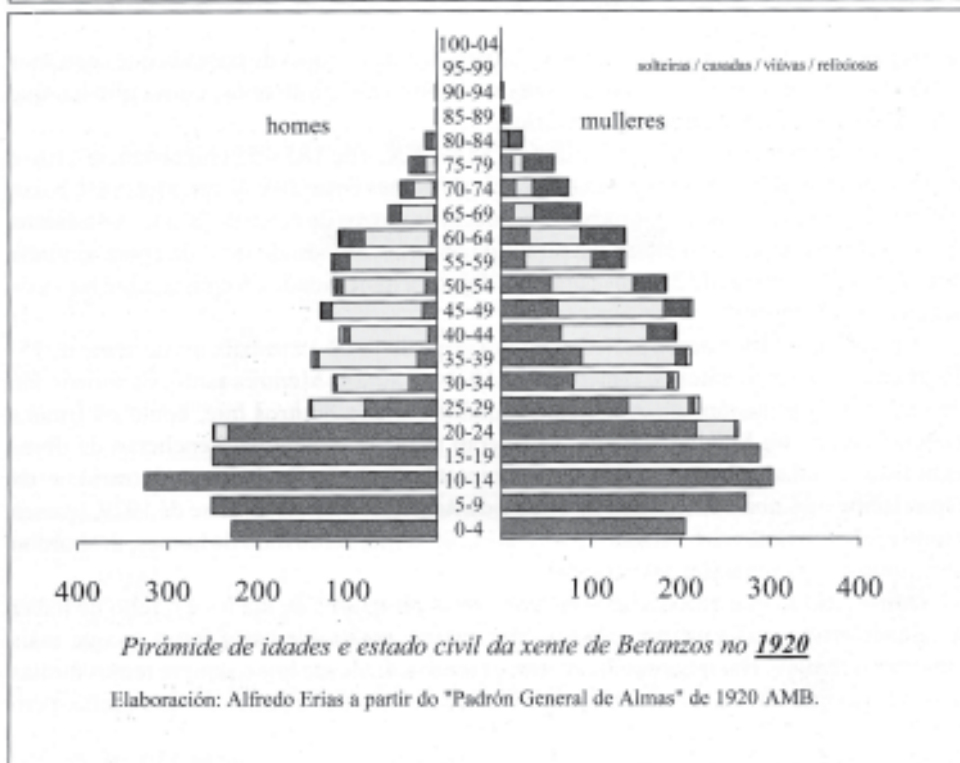
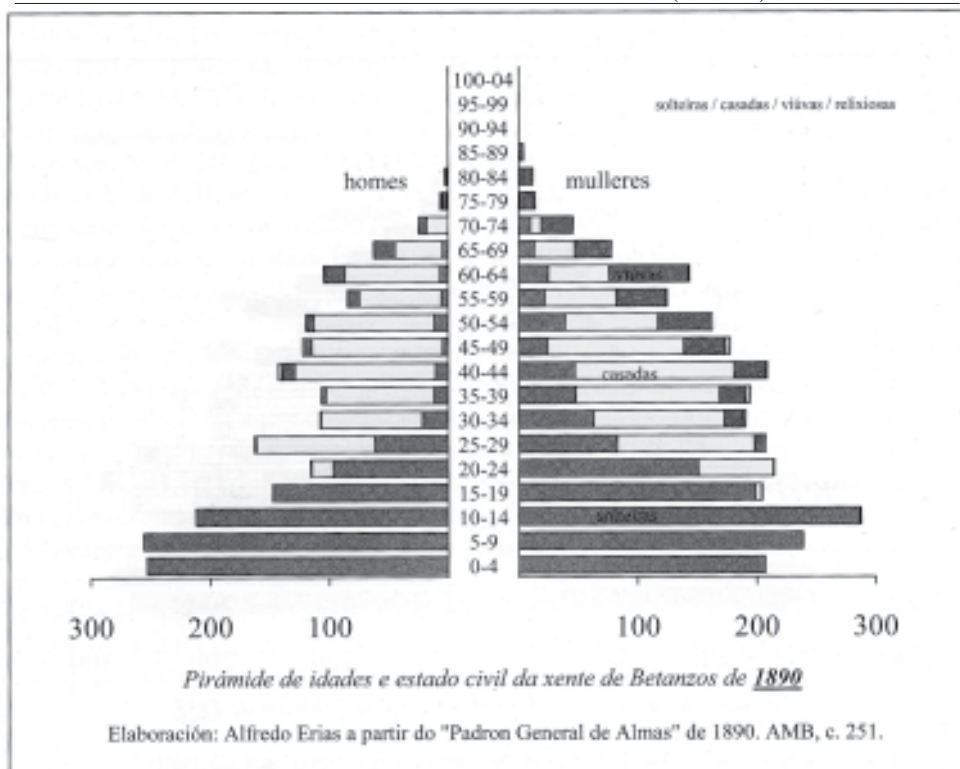
A pirámide de idades de 1865 déixanos entrever que a meirande mortalidade do século no 1853-55 afectou por igual a ámbolos dous sexos, como se ve na semellante baixada de rapaces e rapazas de 10-14 anos, que afecta directamente ós nenos que ou non naceron ou

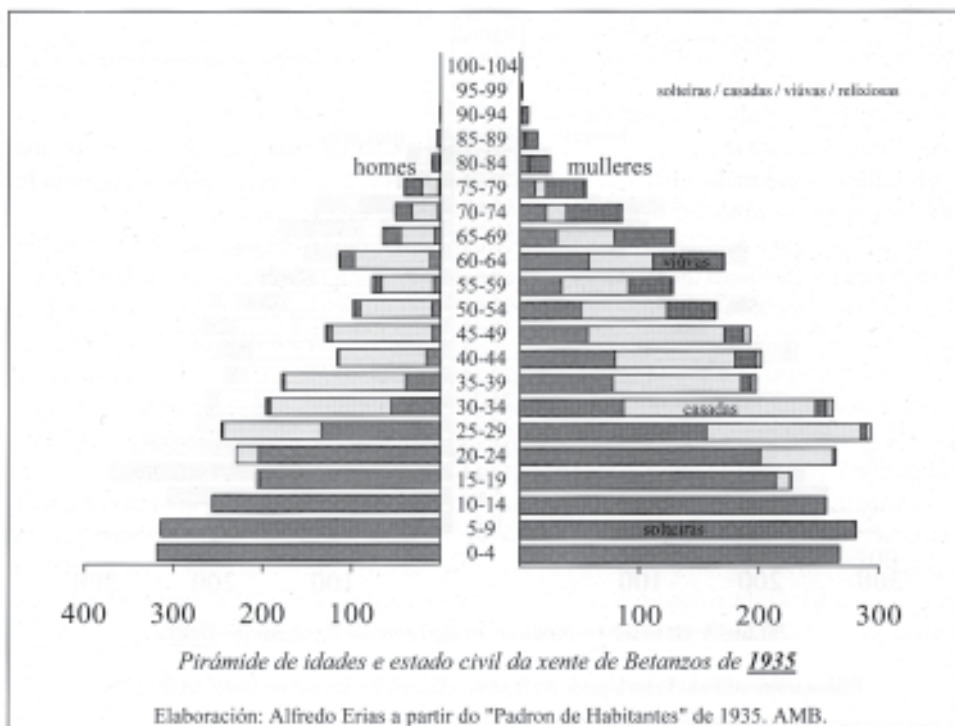
⁷A crise de 1809 correspóndese cunha xeral en España que vai de 1808 a 1812, unha etapa de catástrofe demográfica de lonxanos precedentes. É a Guerra da Independencia e os seus múltiples efectos a que está detrás. NADAL, Jordi. *La población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona, Ariel, 1971, pp. 134-5.

⁸VEIGA FERREIRA, Xosé M^o. «O cólera en Betanzos: 1854-1855». *Anuario Brigantino* 1988, n° 11, pp. 45-57. CARRO OTERO, José e FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Carlos. «La epidemia de «tifo», de 1853, en Betanzos». En: *Anuario Brigantino* 1989, n° 12, pp. 129-144.

ESTRUCTURA SOCIOPROFESIONAL DE BETANZOS (1840-1936)

morreron ó nacer naqueles terribles anos. Nembargantes a curva de baixada que seguimos vendo nas mulleres é moito máis acusada nos homes de 20-40 anos, cousa que hai que explicala tamén polo fenómeno migratorio.

Tamén se transluce a maior crise dos ss. XIX e XX, a de 1853-55 (subsistencias, tifo e cólera), na pirámide de 1890 con esa ausencia de homes entre 30 e 40 anos (morte e baixa natalidade) e a continuada emigración, que afecta ós mozos de cerca de 20 anos en adiante. A emigración marcará, así mesmo, a pirámide de 1920, afundindo máis da conta a entalla que aparece nos mozos de 25 anos para riba, debida á mortalidade e á conseguinte baixa de nacementos de 1889-90.

A pirámide de 1935 acusa perfectamente a gripe de 1918-19 na baixada de xente de 15-19 anos (os superviventes) e tamén na de 10-14 e 20-24. Mentres tanto, os mozos ían deixando vida e ilusións en América, seguindo a estela doutros que, como os Irmáns García Naveira ou Manuel Naveira, se fixeran ricos na Arxentina e encheran de obras benéficas a cidade. Neste senso, non parece claro que o fenómeno contrario, o da repatriación de Cuba e Porto Rico no 1898 e de América, despois da crise de 1929, tivesen moito efecto en Betanzos. En todo caso, a saída de xente, sobre todo de homes, desbordou con moito esa inmigración conxuntural.

Outro aspecto que descubrimos en todas estas pirámides de idades é o feito de haber na cidade moitas máis mozas solteiras que mozos, posto que estes foron os que máis emigraron sempre. Hai máis equilibrio entre casados. E, desde logo, sempre temos moitas máis viúvas que viúvos. En resume, parece claro que en todo este século de estudo, pero

sobre todo desde 1865, e aínda máis cara a 1935, solteiras, solteironas e viúvas debían ter unha presenza importante na paisaxe humana de Betanzos.

Sintetizando, pois, temos que de 1787 a 1840 hai crecemento; de 1840 a 1890, estancamento, e de 1890 a 1935, de novo crecemento. Por outra banda, a estrutura xeral das pirámides de poboación, aínda que con matices puntuais, coinciden en amosar un predominio de xente moza e, por conseguinte, con tendencia a medrar. Outra cousa é que a poboación medre máis ou menos: as crises de subsistencia, as epidemias, a emigración e as conxunturas económicas, encargáranse de matizar esta tendencia.

No que se refire ós diferentes comportamentos demográficos en relación ó sexo, hai que dicir que as mulleres medran en núms. absolutos e porcentualmente de 1840 a 1890, ó pasar de 2.443 (53,95%) a 2.721 (57,18%), mentres que os homes baixan de 2.085 (46,04%) a 2.037 (42,81%). Nesta etapa as mulleres medran tamén no seo da poboación activa (non consideramos aquí as amas de casa) en números absolutos: de 592 a 1.326. Ademais, se vemos a evolución porcentual, os resultados son máis expresivos, porque avanza dun 34,31% a un 44,28%, mentres que os homes con oficio baixan dun 65,68% a un 55,71%. Parece claro que a emigración, sobre todo masculina, explica estas diferencias.

Nembargantes, de 1890 a 1935 hai un cambio drástico no comportamento por sexos da poboación activa: os homes soben do 55,71% ó 72,73%, mentres que as mulleres caen do 44,28% ó 27,26%. A gran cantidade de oficios femininos que víamos no 1890, ligados ó comercio e á artesanía, desaparecen. Téñase en conta que desde 1890 o número de persoas dedicadas a oficios artesanais do mundo do vestido cae en picado na cidade.

A xente e os sectores socioeconómicos

Aínda sen estudar outros documentos, as meras cifras da poboación aplicadas ós distintos sectores profesionais, déixannos entrever algo da evolución socioeconómica xeral de Betanzos entre 1840 e 1935.

EVOLUCIÓN DO Nº DE PERSOAS POR SECTORES SOCIOECONÓMICOS EN BETANZOS											
SECTORES	1840	%	1865	%	1890	%	1920	%	1935	%	
PRIMARIO	569	12,56	682	15,16	994	20,89	820	14,82	692	11,77	
SECUNDARIO	506	11,17	525	11,67	491	10,31	386	6,97	416	7,07	
TER- CIA- RIO	Comercio e crédito	110	2,42	148	3,29	192	4,03	241	4,35	259	4,4
	Servicios	308	6,8	328	7,29	338	7,1	380	6,87	380	6,46
	Estudiantes	58	1,28	24	0,53	822	17,27	978	17,68	1.204	20,48
	Administr. pública	174	3,84	147	3,26	157	3,29	262	4,73	209	3,55
Casa*	195	4,31	170	3,78	830	17,48	1.772	32,03	2.120	36,07	
Marxinación	9	0,19	213	4,73	91	1,91	102	1,84	58	0,98	
Sen especificar / dubidosos	2.599	57,39	2.260	50,25	843	17,71	590	10,66	539	9,17	
TOTAL	4.528		4.497		4.758		5.531		5.877		

*Case tódalas cifras que aquí aparecen se refiren a "gobierno de casa" ou expresións semellantes, correspondentes ó que coñecemos como *amas de casa* (samente se engaden 4 "huéspedes" no 1935, 2 homes e 2 mulleres), pero, curiosamente, hai tamén algúns homes ós que se lles aplica estes termos no 1840 (14 "gobierno de casa"), no 1890 (1 "trabajos de casa") e no 1935 (13 "labores").

Elaboración: Alfredo Erias a través dos padróns municipais de habitantes.

O **sector primario** parece que tende a medrar cando pasa do 12,56 % no 1840 ó 15,16% no 1865, pero esa tendencia esaxérase conxunturalmente ata o 20,89 % no 1890 debido á existencia inhabitual nese tempo de nada menos que 628 xornaleiros, que supliron con creces a baixada en conxunto de propietarios e labradores. As cousas volven ó seu canle no 1920 con 14,82% e mesmo se chega ó 11,77% no 1935, nunha tendencia evidente a minguar na longa duración, aínda que o número absoluto de xente deste sector, 692, sexa algo máis alta que no 1840 (569) e no 1865 (682).

Os mariñeiros tradicionais dedicados á pesca de baixura soben de 6 no 1840 a 14 no 1865, 1890 e 1920 (neste ano hai tamén 2 aprendices de mariñeiro e 7 «navegantes»), pero algo debe pasar cando soben a 36 no 1935 (sen contar os 11 «marinos»)

O **sector secundario**, aquel dedicado á elaboración de materias primas, aparece estancado en números absolutos, pero decrecendo progresivamente en canto a porcentaxe de poboación. É o mundo dos artesáns e dos seus asalariados, un mundo condenado a desaparecer. No campo do vestido, por exemplo, hai unha subida progresiva, tanto en números absolutos como porcentualmente, de 1840 a 1865 e 1890, pero un afundimento tamén progresivo despois. E nos demais, en case todos hai unha forte caída cara a 1890, con algunha recuperación cara a 1935, pero sen achegarse nin remotamente ós niveis de 1840.

Se os artesáns desaparecen, non ocorre o mesmo cos **comerciantes (sector terciario)**, que soben, tanto en cifras absolutas como porcentualmente con respecto ó conxunto da poboación. Diríase que complementan coa súa subida a desaparición dos artesáns e que, naturalmente, o que se vende ven cada vez máis de fóra da cidade.

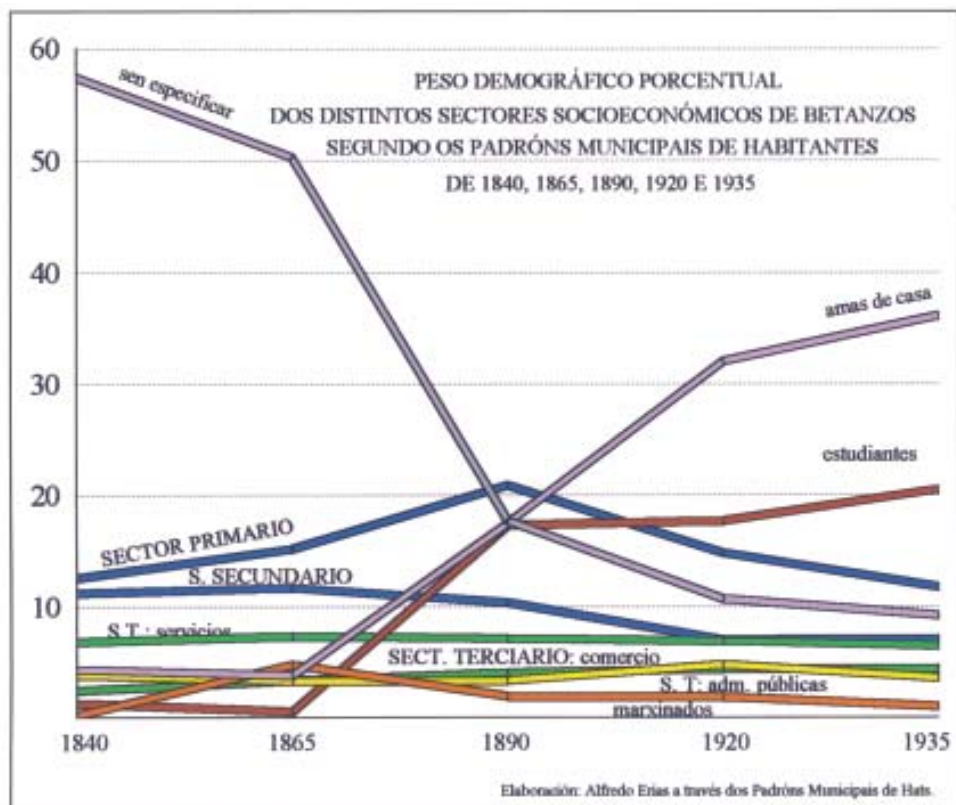
O **sector terciario**, no que respecta ós **servicios**, experimenta unha moi leve subida en números absolutos, con estancamento entre 1920 e 1935, e estancamento tamén en todo o período de estudo se consideramos as cifras porcentuais con respecto ó total da poboación (v. táboa). Están aquí: os empresarios (de hostalería, espectáculos, transportes, artes gráficas e outros); os profesionais liberais (xurídicos, de sanidade, de educación, prensa, pintura, fotografía, etc.); asalariados de servicios domésticos, transporte, sanidade e outros. A ocupación que máis medrou ata 1920 foi a de criada (150, 157, 198, 224, 169), tendendo a baixar despois. O resto de ocupacións parecen acusar o efecto das crises demográficas no 1890, pero soben con seguridade a partir de aquí (158, 171, 140, 156, 211).

Foi necesario illar ós **estudiantes**, porque é un grupo especial que pode prestarse a ocultacións segundo como se fixeran os respectivos padróns e ademais porque a súa enorme subida de 1890 e posterior (58, 24, 822, 978, 1204) alteraría a visión real de calquera conxunto.

Nas **administracións públicas** (tamén **sector terciario**) o número de persoas tende a manterse estable, sobre todo se o vemos porcentualmente. Móvense entre o 3,84% de 1840 e o 3,23% de 1890. No 1935 aínda que a cifra absoluta é a maior, 203, a porcentaxe quedase intermedia no 3,45%.

As **amas de casa** merecen ser illadas nunha categoría aparte porque o seu número non é real, por defecto, no 1840 nin no 1865 e quizais tampouco no 1890. Pero, sobre todo, no 1840 está claro que hai máis de 181 amas de casa e que as non sinaladas están agochadas no 57,39% de poboación que aparece sen oficio especificado: esto queda demostrado ó comprobar o comportamento simétrico (oposto) das dúas gráficas.

En canto ós **marxinados** (cegos, asilados, dementes, enfermos, imposibilitados, inútiles, mendigos, etc.) cando figuran menos é no 1840, soamente 9, para acadar a cifra máis alta xa

no 1865, 213, por efecto da grande crise de 1853-55, unha crise xeral en boa parte de España⁹. A partir daqui hai unha certa estabilización con tendencia final a baixar, oscilando entre 91, 102 e 56 no 1890, 1920 e 1935 respectivamente.

En resume, o sector máis en alza, sobre todo desde 1890, é o terciario, particularmente no que respecta ós servizos, seguido do comercio a un nivel moi inferior e con tendencia moi pequena a subir na longa duración e sen altibaixos.

Despois, cabe falar dunha estabilidade xeral do sector primario, coa subida conxuntural de 1890, e das administracións públicas, deixando aparte a subida de 1865, e mesmo supoñemos que tampouco deberon variar moito as amas de casa, a pesar das cifras tan dispares dos padróns. Finalmente, chama a atención a caída progresiva do sector secundario, o dos artesáns, desde 1865, para estabilizarse por abaixo desde 1920.

I.- A ELITE URBANA

1.1. Propietarios e rendistas agrarios

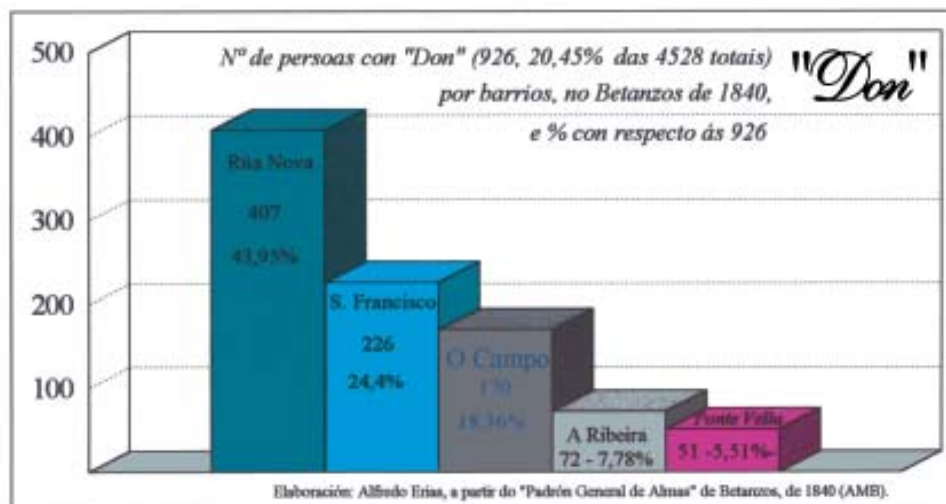
Están integrados nas denominacións «**hacendado/a**» e «**propietario/a**», se ben poden engadirse outras máis («propietaria y panadera», «propietario y abogado», «propietario y comerciante de vinos», etc.).

⁹NADAL, Jordi. Op. cit., pp. 149 e ss.

OS FACENDADOS DE BETANZOS NO 1840									
"hacendados"	Natural	Idade e estado	Barrio	Rúa	Esposa/o	fillos	outros	criados	total casa
D. Manuel Domínguez	Betanzos	67 c	Puente Viejo	Aira Vieja, 15	Dª Antonia Espiñeira (49 a)	2	-	1	5
D. Roque de Ponte	" "	30 s	" "	" " 19	-	-	2	1	4
Dª Josefa de Puza	" "	34 s	" "	Nuestra Señora, 11	-	-	-	3	4
D. Juan da Fraga	" "	30 c	" "	" " 34	Dª E. Menéndez (22 a)	2	-	1	5
D. Antonio Iglesias	" "	44 c	" "	" " 45	Dª Teresa Riobó (37 a)	5	5	-	12
D. Pedro González Moreno	Vivero	67 v	Rúa Nueva	Cachilás de Arriba, 12	-	6	-	1	8
D. Francisco Patiño	Mezonzo	50 c.	" "	Rúa Nueva, 43	Dª Mª Sánchez (50 a)	3	-	2	7
D. Francisco de Ponte	Cos	62 c	" "	1ª del Atrio, 1	Dª Juana Vaamonde (50 a)	7	-	1	10
D. Manuel Corral	Mondego	40 c	" "	Cachilás de Arriba, 9	Dª Mª Sánchez Espiñeira (45 a)	-	1	1	4
D. Pedro de Brañas	Betanzos	72 c	" "	Plazuela de las Casas Viejas, 12	Dª Mª Vilarinho (62 a)	5	-	1	8
D. Manuel de Castro	Betanzos	44 c	" "	Pza. Constitución, 7	Dª Micaela Piñeiro (30 a)	1	-	3	6
			S. Francisco	Herrerros, 41			-	3	6
D. Gabriel Pita da Veiga	Betanzos	60 v	" "	" " 1	-	4	-	2	7
Dª Jacoba González	" "	66 v	" "	" " 6	-	4	-	2	7
D. José de Leis	Brexo	69 c	" "	" " 7	Dª Benigna Cordido (36 a)	1	-	1	4
D. Ramón Fernández	Cullerg.	64 v	" "	" " 9	-	1	4	-	6
D. José Portal	Pomed.	44 c	" "	" " 20	Dª Mª Montenegro (37 a)	5	-	1	8
D. Froilán Troche y Zúñiga	Santiago	40 c	" "	" " 40	Dª Carmen Rodríguez (33 a)	6	-	2	10
Dª Andrea Riobó	Obre	60 v	" "	2ª de Noas, 1	-	-	-	1	2
Dª Rosa Freire	Caranteola	54 v	" "	" ", 19	-	1	-	2	4
D. Gregorio Amenedo	Sarandones	41 c	" "	Rúa Traviesa, 23	Dª Benigna Serbiño (35 a)	2	-	1	5
D. Joaquín Blanco	Betanzos	46 c	" "	Manz. de la R. Trav., 1	Dª Dolores Villanueva (38 a)	6	-	-	8

Elaboración: Alfredo Erias a partir do "Padrón General de Almas" de 1840 (AMB).

O paso do tempo tamén trae consigo novas preferencias nas denominacións. Así, no 1840 todos, 23, son «hacendados/as», mentres que no 1865 hai 33 «hacendados», pero ademais 50 «propietarias» e 51 «propietarios». Ata aquí poderíamos pensar, con razón, que non é o mesmo facendado que propietario, pero no 1890 só aparecen 2 «hacendados» (un home e unha muller) e nada menos que 195 «propietarios», o que implica que moitos

dos antes chamados «facendados», denomínanse agora «propietarios». Por outra parte, no 1920 xa desapareceu a alusión a facendados e só quedan como derivación deles 5 «rentistas» (4 homes e 1 muller) e despois, 72 propietarias, 72 propietarios e 1 «propietario y maestro nacional». Xa no 1935, só aparecen «propietarios»: 32, curiosamente unha cifra equiparable ós facendados de 1840 e 1865. Evidentemente a subida tan enorme de 1890, en que aparecen 204, e de 1920, con 150, indica criterios diferentes na confección dos padróns: sen dúbida, neses números tan altos están xentes da elite, pero tamén outras persoas moi afastadas dese nivel. Só unha ulterior análise poñerá a cada quen no seu lugar.

Desde logo, os facendados si están nesa elite e, en moitos casos, sobre todo no 1840 e 1865, representan o poder antigo dos fidalgos, categoría da que proceden todos ou case todos (comprobamos no 1840 e 1865 que deles saen os alcaldes e altos persoeiros da vida pública municipal), pero está claro que o trastoque na terminoloxía que vemos a partir de 1890 é un reflexo dos cambios sociais que se están a producir en toda España e que supoñen o acochamento dos vellos fidalgos e a subida dos burgueses, que se enriquecen a través de fábricas, bancos, etc., aínda que tamén se comproba un aburguesamento aparente (adaptación á nova imaxe do poder) dos vellos fidalgos¹⁰.

Tódolos facendados de 1840 teñen o tratamento de «Don», que aínda conserva un valor simbólico importante na delimitación dos grupos sociais, pero nos padróns seguintes que aquí se estudian xa non aparece, aínda que sabemos que outras fontes paralelas, sobre todo no 1890 («Matricula Industrial...»), si o conservan e, polo tanto, iso quere dicir que a estas alturas o «Don» mantiña algo do seu significado como específico da elite.

Os vellos facendados preferían vivir nos barrios da Rúa Nova e San Francisco, pero xa no 1890 a preferencia é o Campo (aínda que San Francisco e a Rúa Nova sigan presentes), fenómeno que se mantén no 1935. O feito de vivir en certas rúas antigas (a Praza da Constitución, a Rúa dos Ferreiros, a Rúa de San Francisco, o Valdoncel...) perde paulatinamente o valor simbólico que tivo secularmente. O marcha cara ó Campo significa, por unha parte que os vellos propietarios se aburguesan e, pola outra, que os burgueses

¹⁰ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo. «Fidalgos das Mariñas: Os Leis de Lema e Mondoí». *Anuario Brigantino* 1996, nº 19. «Addenda sobre os Leis». *Anuario Brigantino* 1997, nº 20.

se fan propietarios. Porque o Campo da Feira é o punto de chegada da modernidade: tódalas novidades pasan antes que por ningún sitio polo Campo: alí se cruzan os camiños e estradas e están as xentes que veñen de todas partes.

A análise rápida duns poucos destes facendados de 1840 xa nos falaría inmediatamente da súa importancia de cara á detentación do poder nun senso amplo.

D. Gabriel Pita da Veiga vémolos xa en decembro de 1820 como «Alcalde segundo constitucional y juez de 1ª instancia interino por ausencia del propietario». Máis tarde sería «Alcalde Presidente» (o primeiro despois do último correxidor) desde o 12-X-1835 ata o 22-II-1836. Era por ese tempo Capitán retirado de Infantería.

D. Froilán Troche y Zúñiga era administrador do Conde de Taboada e escribiu *El Archivo Cronológico-Topográfico: Arte de Archiveros* (1828), así como *El cazador gallego con escopeta y perro* (1834). Foi membro do Concello en varias ocasións...

D. José de Leis era un dos fidalgos máis poderosos de Betanzos¹¹. Tiña unha enorme cantidade de terras, integradas arredor de dous «partidos» con sendos pazos: o de Santa Cruz de Mondoí (Oza dos Ríos) e o de Lema (Brexo, Cambre). O seu fillo, **D. Agustín Leis Cernadas** sería deputado a Cortes e os fillos deste, **D. Calixto** e **D. Agustín Leis Ponte**, alcaldes da cidade.

Unha incursión nos datos de 1890 volve testemuñarnos o gran peso social e económico dalgúns destes chamados agora «propietarios»¹².

¹¹ERIAS MARTÍNEZ, Alfredo. «Fidalgos das Mariñas...» Op cit.

¹²Así, por exemplo, **D. Claudio Ares Lorenzo** foi Alcalde accidental co industrial **D. Antonio Núñez Piroto** (1894-95) e Alcalde propietario entre o 1-VII-1895 e o 10-II-1896. O Gobernador suspendeuo como Alcalde por exercer ó mesmo tempo os cargos de recaudador de consumos nos concellos de Cesuras e Bergondo.

D. Ignacio Dans Pita foi Alcalde accidental con **D. César Sánchez San Martín** (1886-1891) do Partido Liberal.

D. Agustín Leis Cernadas era fillo do fidalgo **D. José Francisco de Leis Vermúdez** e da súa segunda muller, **Dª Benigna Cernadas Cordido y Brandariz**. A pesar da lei de desvinculación de 1841, herdou case todo o vello vínculo dos Leis (as 3/4 partes) no 1851 (seu pai morreu arredor de 1849), logo dun voluminoso pleito. As súas posesións abarcaban casas e terras en numerosas parroquias arredor dos pazos de Brexo («Partido de Lema») e de Santa Cruz de Mondoí («Partido de...»). Estudiu en Madrid e en Santiago e era avogado. Como político foi deputado a Cortes (1865...), pagando de contribución nese ano, 5.300 reais nos concellos de Betanzos, Cambre Cesuras, Coirós, Oza e Santiago. Boa parte dos seus discursos nas Cortes son para pedir pensións a diversas persoas, aínda que tamén trata os temas do Ferrocarril, Goberno das provincias, institutos de segundo ensino, etc. Serán Alcaldes da cidade os seus fillos **D. Calixto Leis Ponte** (1-I-1894 / 1-XII-1894 e 1-I-1906 / 11-III-1912) e **D. Agustín Leis Ponte** (1-I-1916 / 13-X-1917 e 8-XII-1917 / 1-IV-1920).

D. José Mª Miño Manibesa foi Alcalde accidental con **D. César Sánchez San Martín** (1886-1891) do Partido Liberal.

D. Domingo Núñez Taboada foi Alcalde accidental con **D. Agustín Valderrama Iglesias** (1881-82).

D. José Penedo López foi Alcalde accidental con **D. César Sánchez San Martín** (Partido Liberal) entre 1886 e 1891.

D. José Ildefonso Portal Montenegro figura como un dos grandes benefactores da cidade (*Sociedad de Seguros Mutuos de Artesanos*, ensanche da Porta da Vila...).

D. Manuel Sánchez Cordero, avogado, é neto do fidalgo **D. Ramón Sánchez Espiñeira** (Alcalde en 3 etapas entre 1836 e 1842). Foi Alcalde propietario (1-VII-1879 / 28-III-1881) e Alcalde interino desde marzo de 1884 ata agosto dese ano. Tamén foi «Juez de este término» para o bienio VII-1885 / VII-1887. Á morte, en maio de 1897, do notario, xefe do Partido Conservador e tamén propietario, **D. Juan Arines Montenegro**, herdaría del a xefatura local deste partido, con pouco éxito. O seu fillo **D. Antolín Sánchez Valeiro** tamén sería Alcalde (1914-15 e 1917), así como o seu bisneto, **D. Antolín**

Resumindo, aínda que resten moitos propietarios por analizar, só estas notas son xa ben demostrativas de que é neste grupo onde se concentra boa parte do poder económico e político, reproducíndose ademais na longa duración, cando fillos, netos e demais familia seguen ocupando postos de poder fundamentais da cidade. É o caso dos Sánchez nas súas dúas ramas, a liberal dos Espiñeira e a conservadora dos Cordero. E o mesmo poderíamos dicir dos Leis ou dos Montoto-Romay.

1.2. Empresarios e directivos superiores

Neste apartado, os distintos padróns non nos dan tódolos datos precisos, debido a que algúns persoeiros da elite social, empresarios industriais sobre todo, teñen as súas fábricas, e mesmo as vivendas, máis aló dos límites dos clásicos cinco barrios. Eso non impide que outras fontes documentais, como a matrícula da contribución industrial, os teñan presentes. As industrias de curtidos son as máis significativas, pero o cualificativo de «curtidor» non sempre responde a persoas da elite, cousa que comprobamos nalgún caso de 1935. O número deles vai de 2 no 1840 a 1 no 1865-1890, a 2 no 1920 e a 4 no 1935.

Así, por exemplo, no 1840 aparecen no padrón dous curtidores, **José Aguiar** e **Manuel Bermui**, dos que dubidamos da súa exacta categoría social, mentres que non aparece **D. Marcelino Etcheverría**, que fundou a «Fábrica de curtidos la Magdalena» no 1837 e que debía ser xa un dos homes máis poderosos da cidade e comarca, mercando gran cantidade de terras e detentando a dirección dun banco, que aínda hoxe permanece. A fábrica tiña «... 9 noques, 761 pieles y dos lechales en que reciben la última acción curtiente»; «un molino para triturar corteza y fruto tres meses al año»¹³. Hai que engadir unha «fábrica de loza ordinaria con horno de diez metros cúbicos de capacidad», tamén en San Pedro das Viñas a nome de **D. Marcelino Etcheverría Vila** (1890). Cando repasamos a contribución industrial de 1890, vemos que está encabezada precisamente polos chamados «**Hijos de Domingo Etcheverría**»¹⁴ e por **D. Marcelino** con 920,76 pts., a moita distancia do segundo (un vendedor de aceite ó por maior, **D. Andrés Arribe**) con 641,11 pts.

Sánchez Presedo (1883-85). Tamén serían Alcaldes, o seu tío **D. Francisco Sánchez Mirás** (varias veces entre 1846 e 1875) e o seu primo, **D. César Sánchez San Martín** (varias veces entre 1882 e 1905) e os fillos deste, **D. César Sánchez Díaz** (1912-14) e **D. Adolfo Sánchez Díaz** (varias veces entre 1922 e 1931). Finalmente, aínda sería Alcalde o fillo de D. César Sánchez Díaz, **D. Ramón Sánchez García** (1976).

D. César Sánchez San Martín, a quen xa se aludiu, era neto de D. Ramón Sánchez Espiñeira e fillo do avogado e Alcalde D. Francisco Sánchez Mirás. Foi tamén Alcalde (13-II-1882 / 25-II-1884, 2-I-1886 / 1-VII-1891, 1-VII-1899 / 15-XII-1905). É primo do Alclade D. Manuel Sánchez Cordero. Pertence ó Partido Liberal que lidera o seu parente, o avogado e deputado **D. Agustín García Sánchez**.

D. Agustín Valderrama Iglesias era notario, «Gefe Honorario de Administración Civil» e Alcalde (2-IV-1881 / 23-I-1882). Presumiblemente do Partido Liberal.

D. Manuel Villuendas Cagide trouxo a Betanzos desde Carballo, no 1859 a «Imprenta Villuendas». O seu fillo, **D. Manuel Villuendas Pena** será concelleiro e Alcalde accidental con **D. Víctor Montoto Arias** no 1931 e 1932. Mesmo aparecerá o 18-X-1834 como «Delegado gubernativo de este municipio».

¹³Subsidio industrial y de Comercio» (AMB) de 1878.

¹⁴A descripción que aquí aparece é a seguinte: «Fábrica de curtidos en noques pilos o recipientes que en la actualidad sirven para la fabricación de pieles de ganado vacuno y caballar, la capacidad total [es] de 141 metros cubicos, de los cuales contribuyen solamente al pago del tributo 47 metros cúbicos que tienen los noques llamados de asiento y en donde las pieles estendidas y por capas alternadas reciben la última acción de la materia curtiente, pues los 94 metros cúbicos restantes pertenecen a pilos de mudanza... en donde se preparan las pieles para pasar a aquéllos, por cuya razón se hallan exentos de

D. Juan Pedro Lissarrague Etchard é outro home de peso na economía e na política local que tampouco aparece no padrón de 1890, porque vivía no Carregal (parroquia de San Pedro das Viñas) onde tiña tamén a súa fábrica de curtidos «... de 6 noques, 394 pieles y 15 lechales en que reciben la última acción curtiente»; «un molino para triturar corteza y fruto 3 meses al año»¹⁵. No *rankin* da contribución industrial de 1890 aparece en 3º lugar. No Concello terá unha longa presenza en distintas corporacións municipais, sendo Alcalde accidental co liberal D. César Sánchez San Martín (1886-1891), entre 1898 e 1899, logo do cese de D. Claudio Ares Lorenzo, e entre 1906 e 1912 con D. Calixto Leis Ponte.

Don Salvador Montoto Varela, que tampouco o vemos en ningún padrón, aínda que no 1890 ten unha irmá na rúa Quiroga, 26, é dono no 1878 dunha fábrica de curtidos de «... 4 noques, 280 pieles y 6 lechales»; «1 molino para triturar corteza» en Tiobre, quizais a que tivo na Xerpe ou a que se ve hoxe ruín en Caraña de Abaixo, nos Pelamios, e que pasaría en arrendamento a un dos irmáns Mendiburen.

Tivo Don Salvador unha presenza política importante, sendo o primeiro Alcalde do sexenio revolucionario (1-X-1868 / 7-XII-1868) e repetindo, entre o 11 de xaneiro e o 11 de marzo de 1874, logo do golpe do Xeneral Pavía (3-I-1874) que rematou coa Primeira República, e en espera da Restauración Monárquica que non tardaría en chegar.

Don Bautista Mendiburen Etchevestre aparece no 1878 rexentando outra fábrica de curtidos na zona de Roibeira en Requián, de «... 4 noques de 1ª y de 2ª lechales»; «un molino para triturar corteza». E no 1890 quen figura como curtidor é, probablemente, o seu fillo, nado en Betanzos e que daquela tiña 26 anos, **D. Bautista Mendiburen Torres**, que vive con tres irmás na Rúa Nova, 4.

Na matrícula da contribución industrial de 1890 aínda atopamos outra fábrica de curtidos, que ten á fronte unha muller, **Antonia Naveira García** (sen «Don»). Curiosamente no padrón aparece co oficio de «gobierno de casa», vivindo na rúa da Marina, 85, de 59 anos e analfabeta ¿Como íamos sospeitar que rexentase algún tipo de industria? Pero é así e a citada matrícula dinos o seguinte: «Tegedora de lienzo con telar de ... ó volante. Fábrica de curtidos en que se curten en noques pieles de ganado vacuno por el sistema llamado de asiento en donde las pieles estendidas por capas alternadas reciben la última acción de la materia curtiente, la capacidad... de 92,25 metros cúbicos en pilos de mudanza auxiliares de los anteriores ó sea de los que sirven para preparar las pieles antes de pasar a aquéllos una cantidad total de 219,5 metros cúbicos...» Non sabemos se esta fábrica está tamén na Ribeira, onde ela vive. De tódolos xeitos, de contribución industrial paga pouco, só 8,12 pts. (a 222º do *rankin*, no que hai 237).

É evidente que esta Antonia Naveira García, a pesar da súa fábrica e do seu tear, de estar na elite social habería que situala, ou ben nas capas inferiores, ou mesmo cos autónomos.

No 1935 aparecen máis curtidores, 4 en activo e 1 retirado. Pero xa non son os mesmos tempos, a industria dos curtidos está en declive e a principal fábrica, a dos Etcheverría, non funcionaba desde finais da Primeira Guerra Mundial: o ferrocarril Betanzos-Ferrol inutilizou desde 1906 o seu peirao de atraque e, posteriormente, as dificultades derivadas da Primeira Guerra Mundial para as importacións de peles, remataron a súa historia.

pago de tributo, por ser dicha capacidad solamente el doble de la que arrojan los mencionados noques de asiento». Segue habendo un muíño para tritura-la casca.

¹⁵«Subsidio industrial y de Comercio» (AMB) de 1878.

Por outra parte, é preciso distinguir entre os curtidores como empresarios, que evidentemente acostuman ser xente poderosa, dos curtidores como obreiros en distintos grados de especialización. Por exemplo, os curtidores de 1935 deben pertencer a este grupo. Os catro en activo que coñecemos son: **Pío Guerra Sánchez, Ángel e Santiago Guerra Guerra e Jesús Pérez Prieto**. O curtidor retirado era **Ramón Sanjurjo Acea**. Sen máis datos, de momento non podemos aventurar a penas nada sobre a importancia social desta xente, aínda que ó non corresponder con nomes que coñecemos de industriais dos curtidos na zona, reiteramos a nosa impresión de que se trata de obreiros máis ou menos cualificados e, polo tanto, en modo algún haberá que consideralos dentro da elite.

Un exemplo da decadencia destes curtidores técnicos neste momento témolo en **Petronilo Martínez Crespo**, un técnico curtidor de 47 anos (nacera en Izagre, León) que chegou a Betanzos arredor de 1932 para traballar de encargado especialista na fábrica de curtidos de Caraña, pero ó pouco tempo esta pechou e no padrón de 1935 xa o vemos co oficio de «churrero» que mantivo durante moitos anos. Así, traballando frecuentemente diante do Cine Alfonsetti, mantivo á súa familia, composta pola súa dona, Juliana Guerra Bernardo e por catro fillos: Francisco, Eugenia, Pedro, Alejandro, Petronilo e Andrés. Curiosamente este último chegou a ser, a pesar da humildade da familia no aspecto económico, Alcalde accidental no 1978-79, e con intermitencia desde 1983, concelleiro de Alianza Popular (logo, Partido Popular), sendo o cabeza de lista D. Jaime Pita Varela, que rexenta precisamente o Alfonsetti, con seu irmán D. Emilio.

Como curtidor, e de xeito caseiro, Petronilo Martínez Crespo, paralelamente ó oficio de «churrero», aínda seguiu curtindo peles, con axuda dalgún dos seus fillos, na casa onde vivían na Rúa de Nosa Señora do Camiño, nº 17.

Se botamos unha ollada cara atrás, empezando no 1840, os **Núñez** aínda non subiran á parte alta e máis elitista da cidade, esa onde a finais do s. XIX teñen o banco e unha fábrica de chocolate e que está preto do Concello: unha casona (hoxe sede da Fundación CIEC), pegada ó pazo de Bendaña e fronte a outros pazos antergos. Os Núñez no 1840 estaban aínda no nº 19 da «Calle de Sobre las huertas», no popular barrio da Fonte de Unta, onde predominaba o carácter labrego da xente, aínda que eles xa eran persoas de importancia económica e social. Alí vivía **D. Agustín Núñez**, de 48 anos, casado con **Dª Andrea Taboada**, de 40. Por ese tempo tiñan nada menos que 10 fillos. Os dous maiores aparecen co oficio de «curial», D. Agustín e D. José, de 20 e 15 anos. Os demais eran (todos con «Don»): Juana, Antonio, Marcial, Pastor, Benigna, Eladio, Rosa e Tomás (éste de 1 ano)¹⁶.

¹⁶De orixe fidalgo, o cabeza desta familia, D. Agustín, debía ter nese tempo unha importante posición económica e mesmo política, posto que xa o vemos desde as dúas décadas anteriores formando parte de corporacións municipais en papeis destacados. Así, en pleno Trienio Constitucional, exerce como «Alcalde segundo...» do 2 ó 6 de xaneiro de 1823, sendo o primeiro o conde de Taboada, D. Manuel Roldán y Gil. Volve presidir como «Alcalde segundo constitucional» do 24 de xaneiro ó 14 de febreiro de 1823, sendo Alcalde primeiro, D. Antonio Noguero. E tamén ostentará o mesmo cargo entre o 22 de febreiro e o 10 de xullo de 1823, logo que o Alcalde primeiro, D. Pedro de Brañas, fora «exonerado» polo xefe político. Desde logo, no 1823 a presenza de D. Agustín Núñez é permanente como Alcalde segundo, mentres os Alcades primeiros pasan con brevedade. Segundo isto, estaríamos diante dun liberal de peso. El será, curiosamente, a última máxima autoridade do concello antes da entrada das tropas do Duque de Angulema en Betanzos o 14 de xullo de 1923, que deron por rematado o Trienio Constitucional na cidade.

A partir desta data aínda volveremos ver a D. Agustín Núñez como Alcalde accidental no 1845-47, sendo «Alcalde Presidente» D. Juan María Ramos Chas. Máis adiante, un parente seu, o avogado D.

Cando un século máis tarde, no 1935, vemos quen son os banqueiros da cidade, atopámonos con **D. Agustín Núñez Díaz** e **D. Domingo Etcheverría Naveira**.

Ezequiel Núñez López tamén será Alcalde accidental no 1869-73 con D. Francisco Sánchez Mirás, e no 1875-79 con D. Salustiano Caramés García. Ocupa na contribución industrial de 1890 o 29º lugar, pagando 151,48 pts. Pola súa parte, D. Jesús Núñez López será Alcalde accidental no 1895-98 con D. Claudio Ares Lorenzo. Un dos seus fillos, **D. Antonio Núñez Taboada** verémolo no 1890 como «propietario» e xa vivindo na casa da Praza da Constitución (daquela adscrita á rúa de Sánchez Bregua). Está casado con **Enriqueta Piroto Duarte**, de 50 anos, de Buenos Aires e aparecen vivindo con eles os seus fillos, Enrique, estudante de Farmacia (22 anos) e Hersilia (17 anos). O fillo maior, de 28 anos e nado en Montevideo, era **D. Antonio Núñez Piroto**, que figura como «comerciante» e que será Alcalde da cidade do 3-XII-1894 ó 1-VII-1895. Estaba casado con **Carmen Díaz Teijeiro**, de Ortigueira, e teñen nese 1890 tres fillos: Agustín (o banqueiro de 1935), de 4 anos, Antonio (de 1 ano) e Carmen (de menos de un ano). Na casa teñen unha criada, de 60 anos, de Reboredo. Será algún dos seus fillos o que tomará o seu relevo na política local, pero nun segundo plano. Así, **D. Domingo Núñez Taboada** aparece como Alcalde accidental no 1881-82 con D. Agustín Valderrama Iglesias.

A contribución industrial de 1890 déixanos ver outros fillos do vello D. Agustín: **D. Pastor Núñez Taboada**, por exemplo, ten un establecemento de «objetos de ferretería na rúa de Roldán, 5, polo que paga 243,46 pts, o que supón o 8º lugar de importancia en toda a cidade; **D. Antonio Núñez Taboada** ocupa o 15º lugar como «vendedor de tejidos al por menor» na rúa de Sánchez Bregua, 2, pagando 202,89 pts. O seu parente, D. Raimundo Núñez Codesal ocupa o lugar 11º polo seu establecemento de «objetos de ferretería» en Sánchez Bregua, 13. E D. Jesús Núñez López, o 40º como «vendedor de cristal al por menor», pagando 121,73 pts.

«ABOGADOS» 1840, 1865, 1890, 1920 e 1935
(nome / rúa / idade / natural de)

«Abogados» no 1840

Arias Uribe, D. José, Plateros 16, 46, Betanzos
García Rodríguez, D. Ramón, Campo... 23, 36, Bet.
García Rodríguez, D. Ramón Mª, Campo... 23, 25, Bet.
Montoto, D. Tomás, Sobre la Muralla 3, 49, Villosás
Pérez, D. Pedro, Campo de la Feria 15, 60, Regueira
Sánchez Vaamonde, D. José, Campo... 2, 40, Bet.

«Licenciados en Leyes» no 1840

Martínez Del Río, D. Celestino, Plazuela del Horno 3, 32, Coruña
Pena, D. Agustín da, Arriba Puente Nuevo 4, 35, Bet.
Sánchez Espiñeira, D. Ramón, Cachiñas de Arriba 10, 63, Aranga

«Abogados» no 1865

Caramés García, D. Sebastián, Campo 7, 24, Bet.
Castro Ares, D. Jacinto, Fuente Unta 19, 24, Bet.
Castro Gutiérrez, D. Angel, Cachiñas Abajo sn, 31, Cor.
Couceiro Paredes, D. Manuel, Plaza sn, 29, Bet.
Martínez del Río, D. Celestino, Rúa Traviesa 7, 59, Bet.
Pedreira, D. Jacobo, Rúa Traviesa 39, 33, Bet.
Peón Rodríguez, D. Baltasar, Campo 11, 27, Bet.
Ramos Quiroga, D. Marcial, Plaza 9, 27, Bet.
Rodríguez Rilo, D. Manuel, Campo 5, 41 Puerto Marín
Vázquez Cordido, D. Juan, Herreros 6, 26, Bet.
Vázquez Illá, D. Antonio, Plaza 13, 32, Bet.

«Abogados» no 1890

Barús Lavandeira, Víctor, Hórreo 2, 25, Bergondo
Castro Ares, Manuel, Monjas 6, 36, Bet.
Cordero García, Benito, Sánchez Bregua 8, 65, Bet.
García Sánchez, Agustín, Pza. Cassola 8, 38, Bet.
García y García, Manuel, Rúa Nueva 7, 39, Bet.
Leis Ponte, Calixto, Valdoncel 2, 23, Mondoí
López y Ares, Maximino, Sánchez Bregua 11, 31, Bet.
López y Ares, Rafael, Sánchez Bregua 11, 31, Bet.
Morais Arines, Ricardo, Pza. Cassola 18, 40, Tuy
Naveira y Pato, Antonio J., Pza. Cassola 1, 29, Bet.
Naveira y Pato, Víctor, Pza. Cassola 1, 26, Bet.
Núñez López, Ezequiel, Pza. Cassola 19, 45, Bet.
Rodríguez Rilo, Manuel, Pza. Cassola 40, 62 Porto Marín
Sánchez Cordero, Manuel, Valdoncel 16, 43, Bet.
Vaamonde Ponte, Manuel, Lanzós 1 y 3, 33 Porzomillos

«Abogados» no 1920

Barús Labandeira, Víctor, Hórreo 2A y 4, 57, Bergondo
Borondo Sánchez, Rogelio, Avda. de Linares Rivas 6, 24, Argentina
Corral Castro, Agustín Monjas 27, 27, Betanzos
Costas Amenado, Fabián, Quiroga 10, 56, Betanzos
Etcheverría Naveira, Marcelino, Praza Arines 38, 24, Betanzos.

>>>

D. Agustín Núñez Díaz vive na Praza da Constitución, nº 3, piso 2º coa súa muller Araceli Corral Castro (os dous teñen 46 anos) e os seus fillos, Agustín (15 anos), Emilia (13 anos), Araceli (11 anos) e Pilar (8 anos). Ten dúas criadas (solteiras), unha de Betanzos, de 49 anos, Antonia Iglesias Corral, e a outra de Abegondo, de 27, Mª Antonia García Mazás.

Por outra parte, a casa dos Núñez, que aínda hoxe ten o letreiro, «Hijos de A. Núñez, Corresponsales del Banco de España» (ese «A. Núñez» é **D. Antonio Núñez Pirotto**, pai deste D. Agustín Núñez Díaz) fora reconstruída de maneira ostentosa, segundo plano de 1923 do arquitecto Rafael González Villar, que deixou alí unha proba máis do seu persoal estilo postmodernista. Pero este D. Agustín Núñez Díaz non aproveitou os anos da postguerra e, ó parecer máis preocupado por cuestións relixiosas que polos negocios, levará á decadencia o próspero banco que formara seu pai a finais do s. XIX en paralelo ás «Industrias Núñez» de madeira e electricidade, á beira da Ponte Nova. Claro que no 1935 nada disto pasara aínda, e D. Agustín era daquela unha das máis poderosas persoas da cidade.

O outro banqueiro que no 1935 existe na cidade é **D. Domingo Etcheverría Naveira**. Vive na casa nº 38 da Praza dos Irmáns García Naveira. Ten 46 anos e está casado con **dona Asunción de la Muela Sierra**, de 29, coa que ten nese tempo tres fillos: Asunción (5 anos), Francisco (2) e Mª Cruz (1). Foi Alcalde de Betanzos, cidade na que naceu, do 1 de abril de 1920 ó 1 de abril de 1922 e tamén do 15 de xaneiro de 1923 ó 1 de outubro do

García Sánchez, Agustín, Valdoncel 24, 70, Betanzos
 Gómez Navaza, Juan, Valdoncel 64, 51, Betanzos
 López Ares, Maximino, Sánchez Bregua 11, 61, Bet.
 López Ares, Rafael, Sánchez Bregua 11, 59, Betanzos
 Martínez Baladrón, Arturo, Praza de Arines 8, 37, Ribadavia / transeúnte Buenos Aires residencia
 Martínez Teijeiro, Manuel, Valdoncel 32, 56, Betanzos
 Naveira Pato, Víctor, Praza de Arines 1, 55, Betanzos
 Núñez López, Ezequiel Praza de Arines 19, 78, Bet.
 Pérez Serrabona, Juan, Praza de Arines 13, 40, Vélez Rubio (Almería)
 Romay Montoto, Emilio, Praza de Arines 37, 24, Bet.
 Sánchez Díaz, César, Plaza Constitución 4, 37, Bet.
 Sánchez Valeiro, Antolín, Valdoncel 16, 38, Aranga
 Sánchez Valeiro, Benito, Sánchez Bregua 8, 37, Bet.
 Valderrama Arias, José, Praza de Arines 39, 58, Bet.

«Abogados» no 1935

Alvarez García, Manuel, Valdoncel 24, 27, Bet.
 Corral Castro, Agustín, Monjas 27, 42, Bet.
 Curiel Rodríguez, Alfredo, Ribera 143, 41, Bet.
 García Páez, Raimundo, Rúa Nueva 8, 34, Bet.
 González Rodríguez, Luis, Valdoncel 20, 38, Lugo
 López Da Torre, Bernardo, Valdoncel 29, 24, Bet.
 López da Torre, Tomás, Valdoncel 29, 35, Bet.
 Romay Montoto, Emilio, Sánchez Bregua 5, 38, Bet.
 Sánchez Díaz, César, Hnos. García 21, 52, Bet.
 Sánchez García, Agustín, Hnos. García 21, 25, Bet.
 Sánchez Suárez, Julio, Rúa Traviesa 24, 41, Bet.
 Sánchez Valeiro, Antolín, Valdoncel 16, 53, Aranga
 Sánchez Valeiro, Benito, Ribera 145, 52, Bet.
 Varela Franco, Juan, Hnos. García 6, 31, Coruña

«ESCRIBANOS» 1840, 1865, 1890, 1920 e 1935 (nome / rúa / idade / natural de)

«Escribanos» no 1840

Bara, D. Antonio, Puerta de la Ciudad 5, 59, Betanzos
 Beleiro, D. Antº, Nª Sª del Camino 61, 40, Sta. Eulalia
 Blanco, D. Simón, 2ª De Noas 3, 28, Betanzos
 Caramés, D. Antonio, Campo de la Feria 21, 26, Bet.
 Castro, D. Francisco, Plateros 15, 23, Sobrado
 Codesido, D. José, 3ª De Clérigos 10, 34, Betanzos
 Correa Corral, Benito, 1ª Del Atrio 3, 15, Betanzos
 Couceiro D. Manuel, De La Plaza 2, 34, Betanzos
 Couceiro y Andrade, D. Pedro, Rúa Nueva, 50, Rodeiro
 García Couceiro, D. Ramón, Campo... 26, 28, Bet.
 González, D. Ramón, Cachiñas de Abajo 6, 36, Bet.
 Losada, D. Apolinario, Campo...16, 50, Sarandones
 Meás, D. Jose Domingo, San Francisco 11, 36, Betanzos
 Montenegro, D. Vicente, Sobre La Muralla 12, 49, Bet.
 Otero Pereiro, D. Agustín, Cachiñas Arriba 13, 15, Bet.
 Patiño, D. José, Plazuela Casas Viejas 8, 36, Fisteus
 Peña, D. Agustín Da, Arriba Del Puente Nuevo, 35, Bet.
 Peña, D. José Victorio, Arriba de la Ribera 45, 60, Bet.>>

mesmo ano, data na que o Directorio Militar dá por rematadas as funcións desta Corporación: curtas etapas nas que, curiosamente, non figura a súa sinatura nos libros de actas.

1.3. Profesións liberais xurídicas

Pertencen á elite por definición. Só os fillos dos vellos fidalgos e os fillos dos novos ricos burgueses podían permitirse o luxo de facer a carreira de avogado, notario, etc.

Non debemos pasar por alto que, sobre todo no 1890, á beira da palabra «Abogado» tamén podemos atopar «y propietario de fincas rústicas y urbanas». Por outra banda, adoitan ter un papel de importancia non só na vida social en xeral, senón tamén na política¹⁷.

¹⁷D. José Sánchez Vaamonde estivo moi ligado ó Concello. Foi Alcalde accidental con D. Juan Mª Ramos Chas (1846-47) e tamén con D. Ramón Mª González (1848-49). Chegaría a ser Alcalde propietario do 29-VI-1853 ó 24-I-1854. E voltaría a ser accidental con D. Fernando Vázquez Carril (1856-1860).

D. Tomás Montoto debe ser da familia de D. Salvador Montoto Varela, que será Alcalde no 1868 e no 1874.

D. José Arias Uría (Ferrol, 1799, A Coruña, 1873) é o político máis importante e de maior transcendencia de Betanzos no s. XIX. No 1840 vivía na «Calle de los Plateros», nº 16 na compañía de seu pai, D. Angel Arias da Cal, de 80 anos, da súa muller, Dª Josefa Sande, de 36, un fillo de un ano, Víctor, e unha moza de 19, criada de Cullergondo, Francisca Barreiro.

Seu pai, tamén avogado, era dono (polo menos desde 1812) dunha fábrica de curtidos en San Martín de Tiobre. Na década de 1820 estaba á fronte dela o noso personaxe, D. José Arias Uría, que entrará en sociedade con D. Rafael de Lago. Cos importantes beneficios conseguidos, Arias Uría (e tamén Lago) mercará moitos bens raíces e concederá préstamos ós veciños de Betanzos e labregos da comarca (MEIJIDE PARDO, Antonio. «Las

Peón, D. Andrés, Campo de la FERIA 11, 38, Coruña
Pérez, D. Andrés, Campo de la FERIA 15, 89, Regueira
Picado Amor, Juan, 3^a De Clérigos 3, 17, Betanzos
Platas, D. Rosendo, Camino de Castilla 5, 38, Armental
Ramos, D. Blas María, De La Plaza 9, 66, Mondoñedo
Rego, D. Jacino Do, 3^a De Clérigos 13, 30, Betanzos
Río, D. José Del, Arriba de la Ribera 99, 31, Betanzos
Rodríguez, D. José, Cachiñas de Arriba 7, 32, Betanzos
Rodríguez, D. José, Rúa Traviesa 17, 30, Santiago
Salgado, D. Francisco, Campo de la FERIA 18, 38, Betanzos
Tomé, D. Antonio, Campo de la FERIA 35, 52, Lesa
Vidal, D. José María, De La Plaza 1, 38, Rianxo

«Escribanos» no 1865

Arines Montenegro, D. Juan, Campo 24, 38, Miño
Castro, D. Manuel Benito de, Fuente Unta 19, 43, Bet.
Contas Fernández, D. José M., Cachiñas Arriba 10, 33, Bet.
Couceiro Vaamonde, D. Manuel, Plaza sn, 57, Bet.
García Lendoiro, D. Manuel, Pl. del Horno sn, 55, Bet.
Guerrero Montalbán, D. Santiago, C/Plaza sn, 55,
Núñez Taboada, D. Agustín, Rúa Traviesa 10, 41, Bet.
Peón Méndez, D. Andrés, Campo 11, 62, Mellid
Rego Pena, D. Jacinto do, Rúa Traviesa 39, 48, Bet.
Valeiro Varela, D. Pedro, Campo 5, 35, Viña
Vidal Figueiro, D. José M., Campo... 1, 64, Rianxo

«Escribanos» no 1890

Martínez Teijeiro, Manuel, Valdoncel 22, 29, Betanzos

«NOTARIOS» 1890, 1920 e 1935

«Notarios» no 1890

Arines Montenegro, Juan, Pza. Cassola 18, 66, Miño
Valeiro Varela, Pedro, Pza. Constitución 11, 55, Viñas

«Notarios» no 1920

Valderrama Arias, Víctor, Pza. Constitución 11, 53, Bet.
Pérez Alonso, Emilio, Roldán 1, 64, Puenteareas
Teijeiro González, Ramón, Ribera 153, 55, Betanzos

«Notarios» no 1935

Alguero Penedo, José, Valdoncel 25, 63, Bet.
Pardo Argüelles, Rafael, Valdoncel 7, 46, Tineo (Oviedo)
Ramírez de Arellano Romero, Manuel, Constitución 11,
46, Coruña

«PROCURADORES» 1840, 1865, 1890, 1920 1935

«Procuradores» no 1840

Fajil, D. José, Santa M^a 6, 36, OZA
García, D. José, Sobre la Muralla 14, 60, Villamateo
García, D. José, Cachiñas de Arriba 5, 32, Bet.
Golpe, D. Baltasar, Rúa Traviesa 28, 50, Bet.
Guerra, D. Francisco, Rúa Traviesa 7, 50, Bet.
Martínez, D. José Ventura, Rúa Nueva 1, 50, Bet.
Martínez, D. Melchor, Plateros 3, 50, Bet.
Pandelo, D. Gregorio, 1^a de Clérigos 14, 52, Bet.
Pardo, D. Francisco, Santa M^a 4, 69, Bet. >>>

1.4. Profesións liberais sanitarias

Boticarios ou farmacéuticos, médicos, cirurxiáns, veterinarios... son persoas de gran respecto na cidade, entre outras cousas porque delas depende a saúde da xente e dos

primeras industrias del curtido en Betanzos». *Untia*, 2. Betanzos, 1986, pp. 34-36).

No Concello vémosto xa presidindo accidentalmente sesións no 1933-34, no tempo do correxidor D. Antonio de la Llata Palacios.

Foi elixido deputado a Cortes nas eleccións de 1839, sendo posteriormente tamén elixido nas de 1841, primeiras de 1843 e nas de 1854. Así mesmo, foi deputado provincial no 1843 (Boa parte destes datos e moitos máis poden verse en BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón. «Xosé Arias Uría, un ministro progresista de Betanzos». *Anuario Brigantino 1984*, nº 7, pp. 51 ss.). No 1854 era fiscal da Audiencia de Mallorca e máis tarde maxistrado. O 15 de xaneiro de 1856 foi nomeado Ministro de Gracia e Xusticia por Espartero, cargo que ostentou ata o 14 de xullo dese ano.

Desde os anos de estudante en Santiago mantivo unha fidelidade permanente ó progresismo liberal. Participou en tódolos grandes movementos que tiveron lugar en Betanzos, como reflexo do que pasaba en España. Así, no 1840 foi presidente da Xunta Revolucionaria que cambiou o Concello, e o mesmo pasaría no 1846 cando Solís ocupa a cidade...

O escribano **D. Blas Mª Ramos Chas** era irmán do avogado D. Juan Mª Ramos que será Alcalde no 1845-46, 1846-47 e 1850-51.

D. José Mª Patiño, tamén escribano, foi Alcalde 2º co liberal **D. Celestino Martínez del Río** no 1843-44.

O «licenciado en leyes» **D. Ramón Sánchez Espiñeira** era de Aranga e de ascendencia fidalga. Chegado a Betanzos coa súa muller e os seus fillos, fundará a saga de Alcaldes máis importante en número de toda a historia contemporánea de cidade. Dúas serán as súas ramas: a dos Espiñeira que segue o seu fillo Francisco, e a dos Cordero, que segue o seu fillo Manuel, casado cunha filla de D. Salvador Cordero. Entre todos darán 9 alcaldes ata hoxe por liña directa, sen contar os que houbo en parentes próximos.

D. Ramón Sánchez Espiñeira foi Alcalde de Betanzos do 24-X-1836 ó 9-III-1838, do 4-I ó 27-XII-1839 e do 1-I ó 26-XIII-1842.

O tamén «licenciado en leyes» **D. Celestino Martínez del Río** foi Alcalde do 1-I ó 27-XII de 1841, do 6-I-1843 ó 28-III-1844, do 6-VIII-1854 ó 6-VII-1855, do 4-I-1861 ó 14-IX-1863 e do 28-III ó 19-II-1864. Neste 1864 din del as actas capitulares: «Caballero de la Real y distinguida Orden Española de Carlos Tercero, Rector cesante de la Universidad Literaria de Santiago...»

Os avogados e grandes propietarios **Antonio** e **Víctor Naveira Pato**, que aparecen no 1890, serán no 1906-10, xunto con Salvador Golpe Varela, redactores (e controladores) do semanario betanceiro *La Defensa: Órgano de las Asociaciones de Agricultores...* Un periódico este que representa a tendencia máis tradicionalista e conservadora do movemento solidario, defendendo unha xusta distribución dos impostos e unha solución negociada e moderada a través da redención dos foros (TORRES REGUEIRO, Xesús. «A prensa betanceira (II): De «El Pueblo» a «La Defensa». 1900-1910". *Anuario Brigantino 1984*, nº 7, pp. 63 ss.).

Picado, D. José, Rúa Traviesa 26, 36, Souto
Varela, D. Juan Antonio, Arriba Ribera 101, 62, Fisteus
Verea, D. Manuel, Plateros 6, 33, Salto

«Procuradores» no 1865

Guerra Carballo, D. Ant^o, Cachiñas Arriba 12, 36, Bet.
Lorenzo Villaverde, D. Jacobo, Puente Nuevo 1
4,6, Betanzos.
Martínez del Río, D. Manuel, Cachiñas de Arriba sn, 50,
Betanzos
Taboada López, D. José, Camino Nuevo del Ferrol sn, 50,
Arzúa
Varela Pose, D. Andrés, Campo 27, 33, Vixoi

«Procuradores» no 1890

Montes Rilo, Raimundo, Monjas 3, 29, Bet.
Navaza Martínez, Juan A., Monjas 9, 30, Bet.
Vieites Castro, Francisco, Rúa Nueva 45, 45, Bet.

«Procuradores» no 1920

Miño Abelenda, Francisco, Valdoncel 45B, 62, Betanzos
Navaza Bugallo, Policarpo, Plaza de Arines 5, 55, Bet.
Puente Pérez, Valentín Plaza de Arines 5, 60, Carral

«Procuradores» no 1935

Bonilla Seijo, Bernardo, Angeles 4, 29, Coruña
Costas Peláez, Jaime, Rúa Traviesa 38, 36, Bet.
Peña Rodríguez, Joaquín, Constitución 3, 35, Bet.
Sánchez Díaz, Adolfo, Méndez Núñez 24, 47, Bet.

animais. Moitos son membros das xuntas municipais de sanidade, desde onde se planifica e decide sobre a saúde pública. Pero esta posición de privilexio, esta proximidade ó mundo da política tamén deu Alcaldes e concelleiros¹⁸.

D. Agustín García Sánchez foi deputado a Cortes en diversas ocasións e era a finais do s. XIX e comenzos do XX o xefe do partido liberal en Betanzos e comarca. Enfrentado no 1906-10 ós redactores de *La Defensa*, contará el e a súa poderosa familia, cun órgano propio, *La Aspiración* (1904-12).

Xa falamos como propietarios de **D. Calixto Leis Ponte** e de **D. Manuel Sánchez Cordero**.

O tamén avogado **D. Roque Ponte Peña** foi o fundador e director do primeiro periódico local, *El Censor* (1883-84). Co enxeñeiro D. José López Cortón y Viqueira formará unha sociedade que levantaría a partir de 1895a primeira fábrica de electricidade de Betanzos, a beira da Ponte Nova.

O notario **D. Juan Arines Montenegro**, que o vemos no 1890 era, ademais dun importante propietario de terras, o xefe do partido conservador en Betanzos.

No 1935 vemos ós avogados D. César Sánchez Díaz, que fora Alcalde no 1912-14, e o seu fillo D. Agustín Sánchez García.

D. Emilio Romay Montoto vive no 1935 na Rúa Nova, 5, 3º. Ten daquela 38 anos e está casado con Dª Mercedes Becarfa Loureda, de 32. Teñen 4 fillos: Emilio, de 4 anos, Mercedes, de 3, José Manuel (actual conselleiro da Xunta de Galicia) e Julio (Alcalde no 1974-78), de menos de un ano. Don Emilio sería Alcalde de Betanzos na Dictadura de Primo de Rivera, do 8-II-1924 ó 17-I-1929. A partir desta data será Presidente da Deputación d Coruña...

O avogado **D. Antolín Sánchez Valeiro**, da rama dos Cordero, será Alcalde do 1-I-1914 ó 27-XII-1915 e do 20-X ó 8-XII-1917.

D. Manuel Álvarez García, da familia Ramos (a do antigo Alcalde, D. Juan Mª Ramos Chas) será tamén Alcalde, na época de Franco, do 17-IV-1940 ó 17-XI-1942.

O notario **D. José Alguero Penedo**, que nacera en Betanzos no 1872 era fillo do capitán do Exército M. Alguero Nicolau (de Ascó, Tarragona). Fixo a carreira de «Leyes» en Santiago, obtendo no 1892 a licenciatura en Dereito Civil e Canónico. Será profesor do «Colegio Privado de 2ª Enseñanza» a partir do curso 1897-98, impartindo clases de Xeografía. A Audiencia Territorial nomeouno fiscal do partido xudicial de Betanzos para o bienio 1898-99. Participará con frecuencia como redactor dos periódicos locais: *¡Ya somos Tres!* (1889), *El Valdoncel* (1890), *El Mendo* (1890-91), *El Brigantino* (1888-89) e *El Progreso* (1900-01). Tamén participa na *Revista Núñez* (1925-26) e no *Anuario Brigantino* (1949) (TORRES REGUEIRO, Xesús. «Os animadores da prensa local (II)». Anuario Brigantino 1988, nº 11, pp. 71-73.). Significouse, así mesmo, como poeta. No 1936, en pleno Alzamento, foi acusado de «rebelión militar», se ben sería absolto ó ano seguinte. Morreu en Xixón no 1956.

¹⁸O médico **D. José Andrés Gayoso** será Alcalde do 1-I ó 28-XII-1840. Con el tamén terá funcións de Alcalde accidental o farmacéutico D. Cosme Antolín Serrano.

D. Fermín Couceiro Serrano, neto do citado D. Cosme, será tamén farmacéutico e mesmo Alcalde do 1-VII-1891 ó 1-I-1894.

D. Fernando García Acuña será, ademais de médico, un apaixonado poeta e periodista prolífico nos entusiastas periódicos locais de finais do s. XIX.

No 1935 atopámonos con algúns médicos que foron alcaldes na Dictadura de Primo de Rivera. É o caso de **D. José Calviño Salazar** (1-X // 26-XI-1923, 1-8-II-1924), e de **D. Vicente Garma Páez** (3-XII-1923 // 1-II-1924).

Outro médico que aquí aparece será tamén Alcalde na Segunda República, precisamente o primeiro desa etapa: **D. Víctor Cancela Noguero** (15-20-IV-1931, 18-X-1934 // 22-II-1936).

«MEDICOS» 1840, 1865, 1890, 1920 1935
(nome / rúa / idade / natural de)

«Médicos» no 1840

Gayoso, D. José, San Francisco 1, 53, Puente de Eume
Hernando, D. Juan, San Francisco 14, 32, Mondoñedo

«Cirujanos» no 1840

Cortiella D. Miguel, Cortaduría 8, 54, Tortosa
Fernández Andrade, D. Benito, Cachiñas Arriba 4, 46, Orense
Fraga, D. Francisco, Arriba Puente Nuevo 26, 94, Pontevedra
Lavandeira, D. Ramón, Puerta Hórreo 10, 60, Santiago
Luna, D. Benito, Nª Sª Camino 72, 44, Verines
Martínez, D. Andrés, 1ª Noas 24, 60, Curtis
Seoane, D. José, Santa Mª 8, 58, Coruña

1.5. Técnicos superiores

Non atopamos este grupo na cidade, o que tamén é significativo. Non hai aquí enxeñeiros, nin arquitectos...

1.6. Funcionarios superiores e militares de alta graduación

Son altos funcionarios da administración municipal ou das delegacións estatais, persoas todas de poder social en maior ou menor grado, posto que por moitos deles pasan os papeis e, en definitiva, deciden sobre os dereitos duns e doutros e afectan á economía da xente, podendo frear ou acelerar o ascenso social de tal ou cal persoa ou familia. Outros rexentan institucións como Correos, Telégrafos.... E mesmo podemos considerar neste apartado ós altos mandos do exército na cidade e ós catedráticos de instituto.

En conxunto, hai un descenso dos funcionarios superiores, de 61 no 1840 (pola gran cantidade de procuradores e de militares) a 32 no 1865, mantendo cifras semellantes no 1890 con 33, no 1920 con 37 e baixando a 23 no 1935.

Xuíces hai un nas 5 datas, fiscal 1 no 1840 e outro no 1865, pero procuradores hai 19 no 1840, baixan a 5 no 1865 e 1890, a 3 no 1920 e a penas soben a 4 no 1935. O comisionado de amortización de 1840, orixinado nas leis de desamortización eclesiástica xa non aparece no 1865 nin despois. O xefe de estación de 1920 e 1935 non aparece nas datas anteriores, porque a estación Betanzos-Pueblo inaugurouse no 1913, aínda que podería ser da Estación do Norte, que se inaugurou no 1883. E chama a atención a existencia de 6 catedráticos no 1935, debido á existencia recente

«Médicos» no 1890

Folla Llanes, Benigno, Pza. Cassola 7, 25, Bet.
García Sánchez, Joaquín, Sánchez Bregua 16, 40, Bet.
Martínez Teijeiro, José, Pza. Cassola 36, 26, Bet.
Porto García, José, Hórreo 28, 52, (Pontevedra)

«Médicos cirujanos» no 1890

Peón Rodríguez, Ramón, Pza. Cassola 8, 44, Bet.

«Médicos» no 1920

Ares Teijeiro, Angel, Méndez Núñez 6, 63, Bet. >>>
Calviño Salazar, José, Rúa Nueva 8 y 10, 30, Meaño (Pontevedra)
Cancela Noguero, Víctor, Angeles 3, 34, Bet.
Codesido Sánchez, José, Manz. R. Traviesa 6, 72, Arzúa
Corral Castro, Manuel, Monjas 27, 24, Bet.
Curiel Rodríguez, Ricardo, Ribera 143, 29, Bet.
Garma Páez, Vicente, Pza. Constitución 6, 23, Bet.
Mosteiro Pena, Salvador, Roldán 1, 25, Bet.
Peón Rodríguez, Ramón, Pza. Arines 38, 77, Bet.
Varela Almoina, Luis, Sánchez Bregua 3, 39, Santiago

«Médicos» no 1935

Alguero Caamaño, Miguel, Valdoncel 25, 24, Negreira
Alvarez García, Luis, Sánchez Bregua 16, 28, Bet.
Calviño Salazar, José, Valdoncel 20, 48, Meaño (Pontevedra)
Cancela Noguero, Víctor, Angeles 3, 50, Bet.
Codesido Sánchez, José, Manz. R. Traviesa 6, 78, Arzúa
Corral Castro, Manuel, Monjas 27, 39, Bet.
Garma Páez, Vicente, Sánchez Bregua 13, 39, Bet.
Lago Pereira, Antonio, Roldán 1, 30, Bet.
Núñez Ford, Pastor, Sánchez Bregua 2, 73, Montevideo
Vázquez Crespo, José, Valdoncel 12, 37, Bet.

«Odontólogos» no 1935

Martín Fernández, Manuel, Sánchez Bregua 3, 26, Puentedeume

«BOTICARIOS/FARMACÉUTICOS»

1840, 1865, 1890, 1920 1935
(nome / rúa / idade / natural de)

«Boticarios» no 1840

Serrano, D. Cosme Antolín, Plateros 18, 40, Bet.
Villar, D. Vicente, Campo... 8, 34, Bet.

«Farmacéuticos» no 1840

Arias, D. Vicente, Pza. Constitución 1, 33, Bet.
Barreiro, D. José, Puerta Ciudad 1, 58, Bet («comerciante y farmacéutico»)

«Boticarios» no 1865

Arias, D. Vicente, Pza. Constitución 4, 58, Bet.
Villar Vázquez, D. Vicente, Campo... 8, 57, Bet.

«Farmacéuticos» no 1865

Serrano, D. Cosme Antolín, Plateros 10, 64, Bet.

dun *Instituto de Segunda Enseñanza*, polo que tanto loitaran as corporacións municipais da Segunda República.

II.- CLASES MEDIAS

2.1.- Artesáns de oficios tradicionais

A análise comparativa dos artesáns tradicionais entre 1840 e 1935 amósanos unha inexorable e progresiva decadencia en conxunto, desde 1865, aínda que hai excepcións. Téñase en conta que no 1752 había un 35,5% de veciños artesáns en Betanzos¹⁹ e no 1840 vemos 501 persoas que pertencen a este gran grupo e que só representan o 11,06% da poboación total; no 1865, 521 (11,58%), mentres que no 1890 xa baixa a 410 (8,61%...), no 1920 a 372 (6,72%) e no 1935 a 321 (5,46%).

En liñas xerais, parece evidente que se trata dun efecto dos grandes cambios económicos que na longa duración sacoden España e o mundo, paralelos á chamada revolución industrial, que ofrece produtos manufacturados en maior abundancia e máis baratos. Tampouco debe ser alleo a este fenómeno o ferrocarril, que chegou a Betanzos no 1883 (liña Palencia-A Coruña) e, aínda posteriormente, no 1913 coa liña Betanzos-Ferrol²⁰.

Pero, sinalada a tendencia xeral, non tódolos oficios teñen o mesmo comportamento e eso tamén nos indica algo máis concreto do que está a pasar na cidade.

No que se refire ós oficios da alimentación, aínda que non chegan a desaparecer, sofren unha gran caída no número de persoas que a eles se dedican: de 146 no 1840 pásase xa a 99 no 1865, e a 40 no 1890, para recuperarse moi pouco a partir daí: 54 no 1940 e 63 no 1935. Desaparecen, sobre todo, as panadeiras (de 126 no 1840 pasan a 12 no 1935),

«Farmacéuticos» no 1890

Castro Ares, Carlos, Pza. Cassola 3, 40, Bet.
Cortiñas Vidal, Ricardo, Pza. Cassola 4, 37, Monforte
Salgado Martínez, A. Pza. Constitución 6, 31, Bet.

«Farmacéuticos» no 1920

Caballero Sánchez, Antº, Pza. Constit. 7, 66, Santiago
Couceiro Serrano, Fermín, Méndez Núñez 8, 58, Bet.
Couceiro Núñez, Jesús, Méndez Núñez 8, 26, Bet.
Lafont López, Francisco, Rúa Travesía 16, 62, Bet.
Cortiñas Vidal, Ricardo, Pza. Arines 4, 69, Monforte

«Farmacéuticos» no 1935

Couceiro Núñez, Jesús, Méndez Núñez 8, 41, Bet.
Losada Rodríguez, Luis, Hnos. García 17, 38, Chantada

«VETERINARIOS»

1890, 1920, 1935

«Veterinario» no 1890

Argüeso Gómez, Pedro, Valdoncel 43, 58, Burgos

«Veterinario» no 1920

Casal Sánchez, Baldomero, Rúa Travesía 2, 37, Coruña
Fontela Vázquez, José, Nª Sª del Camino 1, 36, Bet.

«Veterinario» no 1935

Seijo Sande, Emilio, Hnos. García 20, 47, Coruña
Vila Roel, Alfredo, Av. Jesús García 20, 42, Lugo

«CATEDRATICOS» 1865, 1890, 1935

«Catedráticos» no 1865

Martínez Araujo, D. Prudencio, Herreros 7, 55, Castelo

«Catedráticos» no 1890

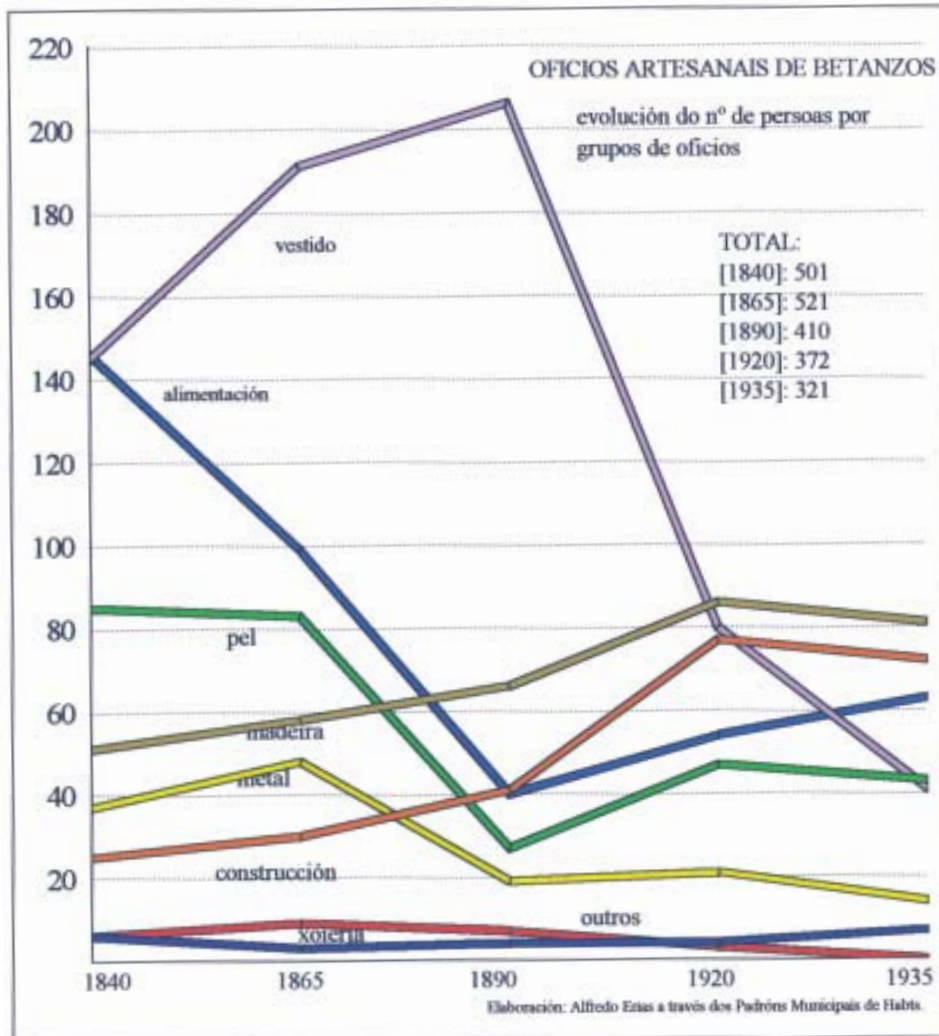
Robledo, D. Juan León, Valdoncel 26, 44, Burgos

«Catedráticos» no 1935

Bescansa Aller, Manuel, Alhóndiga 6, 27, Coruña
Cernedo Arias, Luis, Ribera 113, 30, Nogueira (Orense)
Fernández Cao Cordido, José, Angeles 12, 60, Santiago
Folla Leis, Agustín, Valdoncel 2, 27, Betanzos
González Prieto, José, Alhóndiga 6, 25, Alcalá Henares
Noain García, Miguel, Linares Rivas 10, 32, Logroño

¹⁹GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, Xan Miguel. «A candidatura de Betanzos á sede da Real Audiencia de Galicia no século XVIII». *Anuario Brigantino* 1986, nº 9, pp. 63-70.

²⁰ERÍAS MARTÍNEZ, Alfredo. «A chegada do ferrocarril a Betanzos». *Anuario Brigantino* 1983, nº 6, pp. 85 ss.

mentres os panadeiros non son capaces a contrarrestar esta caída, por máis que suban (3, 2, 4, 11 e 23). En definitiva, cae moito en conxunto un oficio que daba fama á cidade en todo o Antigo Réxime, posto que as nosas panadeiras chegaban ata A Coruña.

Os tipos de oficio relativos ó tecido e confección («costurera», «hiladora», «sastre», «lavandera», «planchadora», «bordadora», «tejedor/a»...) medran ata 1890, pero a partir desa data desaparecen moitos deles e no 1935 só temos costureiras, modistas, lavandeiras e xastres. Pero a decadencia desde 1890 a 1935 é moito máis terrible se nos atemos ó número de persoas, xa que pasan de 206 a 80 no 1920 e a 41 finalmente.

Está claro que no 1935 as prendas de vestir manufacturadas xa desprazaran á maior parte dos oficios artesanais da cidade e, conseguintemente, á xente a eles dedicada. E non fai falta dicir que este grupo está composto, sobre todo, de mulleres. Así pois, aquí temos unha resposta segura (polo menos en parte) á pregunta que nos faciamos máis atrás de por que se incrementaban tanto as amas de casa no 1935: porque tanto en oficios artesanais

da alimentación (panadeiras...) como do vestido, a súa función pasa a ser antieconómica. Quizais manteñan na casa algo deses oficios, pero xa de cara a dentro, posto que exercelos publicamente implicaría pagar impostos e eso xa non compensaría.

Os oficios que teñen como materia prima a pel tamén sofren un efecto parecido en conxunto: de 85 persoas no 1840 pasan a 83 no 1865 e a 27 no 1890, para recuperarse algo no 1920, 47, e baixar no 1935 a 43.

No 1840, os que fan zapatos novos, os mestres de obra prima, son 28 e soben a 46 no 1865, pero caen en picado ata 8 xa no 1890 e desaparecen despois. É dicir, por este tempo semella que os zapatos xa son da compra: veñen manufacturados de fóra.

Ó mesmo tempo, os zapateiros remendóns (que puntualmente tamén podían facer zapatos novos), tenden a manterse, a pesar da baixada de 1890, porque aumenta a poboación e os zapatos da compra tamén hai que arranxalos.

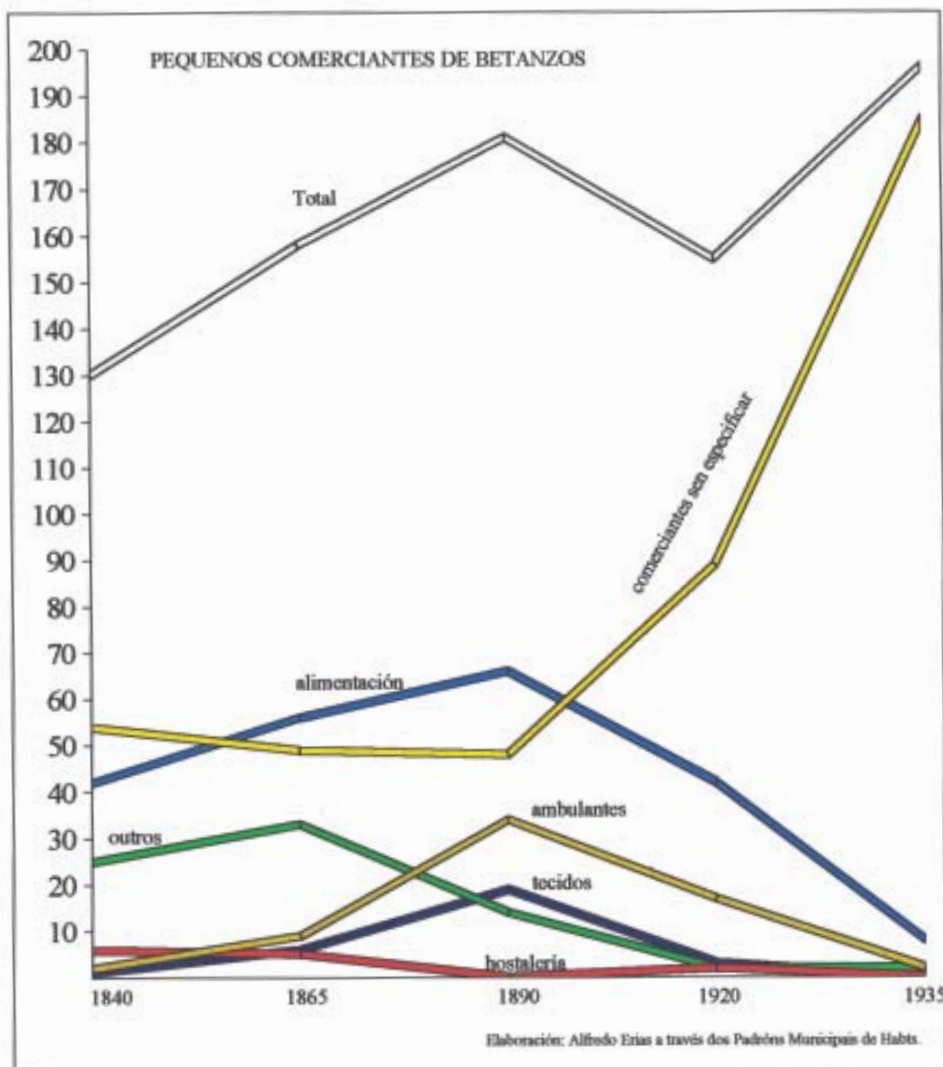
Moitos oficios do metal desaparecen, posto que no 1935 xa non vemos ós armeiros, caldeireiros, cerralleiros, claveteiros, latoeiros, lanterneiros, faroleiros, etc., aínda que si aparecerán uns personaxes novos: 3 afiadores. Permanecen os ferradores, ferreiros e follalateiros. Pero, en conxunto, empezan subindo de 37 a 48 entre 1840 e 1865, para baixar a 19 no 1890, a 21 no 1920 e a 14 no 1935. A maior baixada está nos ferreiros, que pasan de 15 no 1840 a 13 no 1865, a 3 no 1890, soben a 10 no 1920 e volven caer a 2 no 1935. Os ferradores tamén baixan, pero menos: 7, 1, 1, 2 e 4. A chegada dos ómnibus e dos automóviles²¹ non elimina de golpe os cabalos nin os bois e as vacas como forza de

²¹«Están para terminarse las obras de los almacenes que para los automóviles de esta ciudad al Ferrol, están construyendo en la Avenida de Linares Rivas. Nos aseguran que dichos vehículos empezarán a funcionar en la primera quincena del mes entrante». *El Pueblo*, 4-VIII-1900.

«El martes próximo pasado á la una de la tarde llegó á esta ciudad, procedente del Ferrol, uno de los automóviles de la empresa El Oriente conduciendo al Ingeniero encargado de la inspección de los mismos. Regresó á Ferrol á las tres de la tarde». *El Progreso*, 4-XI-1900.

«Desde el 1 de Noviembre empezaron á circular entre esta ciudad y la de Ferrol los Automóviles. De la espededuría de los billetes, está encargado el que antes era de los coches de la misma empresa, **D. Laureano Andrade**, dueño de la fonda La Universal. Estos vehículos saldrán todos los días para Ferrol á las siete de la noche, y costarán sus billetes en interior 6 pesetas y en berlina 7,50 pesetas; el servicio de equipajes y viajeros de esta empresa desde la Administración á la estación del ferrocarril estará á cargo de los coches El Veloz, propiedad de **Ginés Almodóvar**». *El Progreso*, 4-XI-1900.

tracción e mesmo para ir e vir a pé das feiras (como a de Betanzos dos días 1 e 16 de cada mes). No 1935 as estradas comarcais aínda están en moi mal estado e os carreteiros de zorras e carros permanecerán unhas cantas décadas ata a chegada das pistas e do tractor.

Por último, cabe dicir que xa desde 1890 desaparecen oficios como peineiros e cereiros. Desde 1920 tampouco aparecen esquiladores, compoñedores de paraugas, cesteiros, brocheiros, alpargateiros, oleiros ou fogueteiros. Na véspera da Guerra Civil a penas había nada do vello espírito artesanal, aquel que dera nome de oficios a tantas rúas da cidade. O Antigo Réxime agonizaba definitiva e tardiamente en Betanzos a mans das transformacións capitalistas do mercado. Xa non era rendible ser un bo artesán. Valía a pena merca-las cousas no comercio.

En resumo, tódolos oficios artesanais tenden a desaparecer menos os da construción (albaneis, canteiros) e os da madeira (carpinteiros, serradores, toneleiros...). Os primeiros pasan de 25 a 30, 41, 77 e 72, o que parece significar un incremento constructivo na cidade desde algo antes de 1920 ata 1935. Os oficios da madeira soben de 51 no 1840 a 58 no 1865, a 66 no 1890, a 86 no 1920 e baixan moi pouco, a 81, no 1935, baixada parella a dos albaneis que quizais fale dun certo freo na expansión constructiva, logo da Revolución de Asturias e pouco antes da Guerra Civil.

2.2.- Pequenos comerciantes

¿Son os chamados industriais, pequenos comerciantes? Cremos que si. A proba está en que cando os pequenos comerciantes que podemos definir ben baixan no 1920, aínda que eso ten algo de real, ó mesmo tempo empezan a subir os industriais. Isto parece querer dicir que moitos pequenos comerciantes desde 1920 (pero sobre todo no 1935) foron considerados de maneira xenérica como industriais nos padróns.

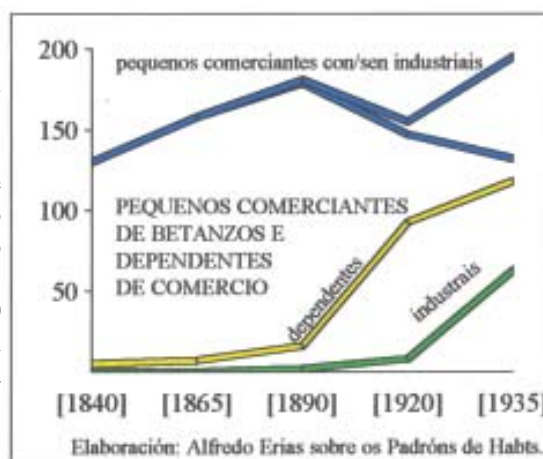
Pequenos comerciantes témolos no ramo da alimentación, tecido e confección, madeira, *ferretería*, comercio de metais, xoguets, estancos, tabernas, hostais, mesóns, e hainos tamén ambulantes, quincalleiros e mesmo alquiladores de cabalerías.

Internamente as fontes non sempre nos permiten facer unha axeitada comparación, posto que existen termos xenéricos («comerciante», «industrial», «tratante», «tendero»...) que en ocasións (sobre todo no 1935) concentran un excesivo número de persoas. Isto explica, por exemplo, por que os pequenos comerciantes dedicados á alimentación pasan sucesivamente (1840, 1865, 1890, 1920 e 1935), de 42 a 56, a 66, a 42 e soamente a 8 ó final, o que, evidentemente, neste último caso, non responde á realidade. Ou, máis claro aínda, cando vemos que os pequenos comerciantes dedicados ó mundo dos tecidos e confección pasan de 1 a 6, 19, 3 e 0. Son datos incompletos que se complementarían sen dúbida con eses xenéricos «comerciantes», «tenderos», etc.

2.3.- Profesionais liberais medios

¿Que incluímos neste grupo?: pequenos impresores, fotógrafos, pintores, administradores de fincas, delineantes, agrimensores, peritos mercantís, encadernadores, peritos agrónomos, topógrafos, castradores, barbeiros, peluqueiras/os, carreteiros...

En números absolutos, no 1840 hai 17, vindo logo unha subida forte cara a 1865, con 35 (soben carreteiros e barbeiros) e baixando no 1890 a 18. A partir daqui, a subida é forte, tanto no 1920 con 44, como no 1935 con 55, debida en boa parte ós barbeiros/peluqueiros e tamén, en menor medida, ós fotógrafos.

²²CUNS LOUSA, Xulio. «La Banda Municipal de Betanzos en el siglo XIX». Anuario Brigantino 1984, nº 7, pp. 137 ss.

No 1840 hai 11 barbeiros, 20 no 1865, caen a 6 no 1890 e logo soben a 32 no 1920 e a 33 (inclúese 1 «peluquera» e 11 «peluqueros») no 1935.

2.4.- Pequenos funcionarios

Falamos da administración de xustiza, concello, delegacións estatais e exército, así como do mundo educativo, aínda que aquí vémonos na obriga de xuntar mestres públicos e privados por non establecer as fontes claramente a distinción.

Na xustiza só vemos 1 «alguacil de juzgado» no 1890 e 2 no 1920.

No concello a variedade xa é grande. En conxunto mantéñense estables no 1840, 1865 e 1890 (20, 19, 21) para subir a 37 no 1920 e a 39 no 1935, debido ó maior número de gardas municipais e ós músicos da Banda Municipal que nacera coa Academia de Música no 1852²².

Consideramos neste apartado tamén o mundo do teléfono, telégrafo, correos e mesmo o ferrocarril. En total soben (1840, 1865, 1890) de 8 a 13 e a 17 para escapar a 41 no 1920 e baixar a 23 no 1935. A subida de 1920 débese ós empregados de correos e ós de consumos, ós que se engaden os de teléfonos e telégrafos.

En canto ós empregos medios e baixos do exército, temos aquí ós gardas civís, a moitos militares sen especificar, carabineiros, voluntarios de Galicia (1 no 1840), cabos e mesmo soldados. En conxunto, evolucionan así: 55, 45, 24, 53 e 40. Nos 55 de 1840 aparecen 20 «carabineros», 13 soldados e 11 militares sen máis. Os «carabineros» seguen, aínda que menos, 16, no 1865 e tamén baixan os soldados a 7. Logo, fonda caída de 1890 (só quedan 3 carabineiros e outros 3 retirados, desaparecendo os soldados e os militares sen especificar). E subida a 53 no 1920, porque reaparecen os «militares» na cidade. Os gardas civís témolos no 1865, 4, no 1890, 5, non figuran no 1920 e vemos 12 no 1935, data na que tamén hai 14 «militares».

Mestres e profesores (deixando aparte os catedráticos) van de 8 e 5 no 1840 e 1865 a 16 no 1890, 24 no 1920, subindo a 33 no 1935 polo efecto da política educativa dos concellos republicanos.

Sobre o mundo relixioso, hai que dicir que Betanzos non é capital de diócese, pertence á de Santiago e, polo tanto, non atoparemos aquí grandes dignatarios eclesiásticos. En conxunto o seu número parece estable: entre 24 no 1840 e 21 no 1865, pero sobe a 36 no 1890 (pola existencia de 19 monxas), chegando ó cumio de 57 no 1920 (aumenta o número de monxas) e manténdose en 55 no 1935.

O paso do tempo dá matices a este grupo. Así, no 1840 vemos os recentes efectos da desamortización eclesiástica de Mendizábal ó atopar 14 relixiosos exclaustrados: a maioría deben pertencer ó convento de San Francisco, pero tamén pode haber do de Santo Domingo. Catro son de Betanzos e, polo tanto, non terían problemas de aloxamento, pero os demais viven en distintas rúas nos barrios de San Francisco e da Rúa Nova, probablemente recollidos caritativamente nas casas dalgúns veciños. Mesmo 3 viven

xuntos no nº 17 da Rúa Nova. No 1890 xa non quedan «religiosos» ou «monjes», pero voltamos a atopalos no 1920, despois da construción do novo convento de San Francisco no 1914.

Non aparecen reflectidas monxas nos padróns antes de 1890, pero si desde aquí: 19 no 1890; 18 «enclaustradas» (agustinas recoletas) e 15 «hermanas de la caridad» no 1920, e 29 «religiosas», 1 «monja» e 6 «hermanas de la caridad» no 1935, ligadas estas a institucións sanitarias e asistenciais. Pola súa banda, o clero secular (curas párrocos, coadxutores...) permanece moito máis constante.

2.5.- Pensionistas

Consideramos aquí exclusivamente ós que teñen esa denominación xenérica. As súas cifras de conxunto, moi baixas en todo caso, van de 6 no 1840 a unha certa estabilidade: 17 no 1865, 23 no 1890-1920, e 20 no 1935.

2.6.- Estudiantes

En relación ós estudantes (segundo os datos de 1890 as nenas son escolarizadas de xeito non moito inferior ós nenos), cabe dicir que a subida tan espectacular do seu número desde os 58 de 1840, 24 de 1865, a 822 de 1890, 978 de 1920 e 1.204 no 1935, debe contemplarse (aparte de posibles defectos das fontes de 1840 e 1865) dentro do progresivo interese dos gobernantes españois e locais pola educación, desde a *Lei Moyano* de 1857 ó gran esforzo da Segunda República. Pero tamén hai que ver neste avance educativo unha actitude positiva da sociedade, sobre todo esta de mentalidade pequeno burguesa, que albisca no ensino un medio de subir na escala social.

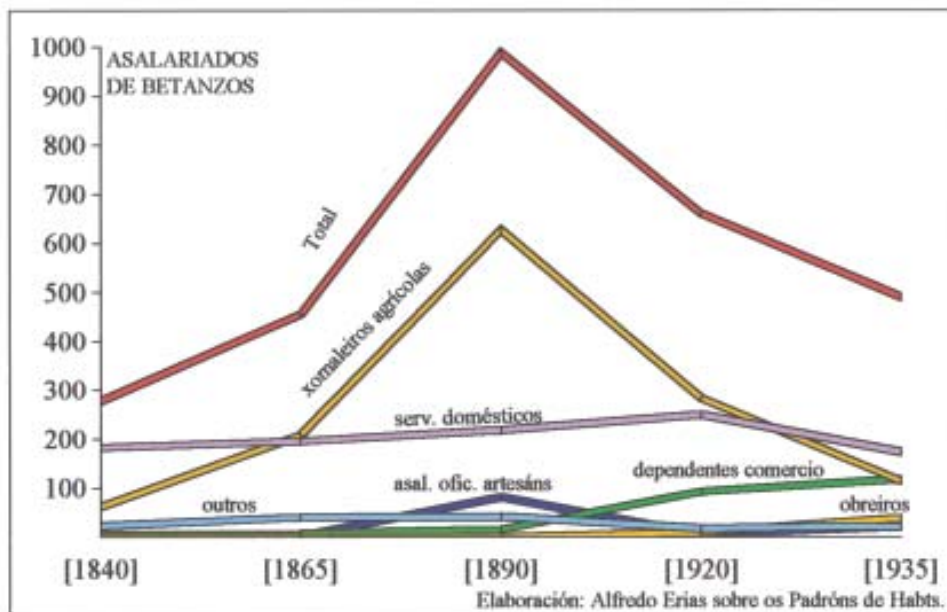
III.- ASALARIADOS

3.1.- Asalariados de oficios tradicionais

Referímonos aquí ós asalariados de oficios da alimentación, dos tecidos e confección, construción, madeira, coiro, metal e xoiería. Pasan todos de 5 no 1840 (1 peón e 4 xornaleiros de zapateiro), a 2 no 1865 (oficiais de obra prima), para subir a 82 no 1890, debido fundamentalmente ós 21 peóns de albanel e ós 30 oficiais de zapateiro: unha subida que arreda a dos xornaleiros agrícolas por esa data e que nos fala de xentes da comarca que «invadiron» á cidade. Do mesmo xeito, caen no 1920 a 6, aínda que soben logo a 22 no 1935, debido sobre todo ós 12 peóns de albanel e a 6 camareiros. No 1935 tamén aparece a figura do picapedreiro, relacionado co arranxo de estradas.

3.2.- Dependentes de comercio

A progresión numérica deste grupo é enorme, sobre todo de 1890 a 1935. Soben en paralelo ós pequenos comerciantes, dos que en xeral dependen, e, polo tanto, é un síntoma máis da bonanza que experimenta este subsector. Eles demostran que os industriais son efectivamente comerciantes. Nembargantes falta saber por que soben os dependentes de comercio no 1920, precisamente cando hai ou parece haber unha baixada de comerciantes. ¿Tratarase quizais nesta data dun erro da fonte, confundíndose as dúas categorías? ¿Ou será que baixaron realmente os comerciantes e os que quedaron intensificaron o traballo mediante o emprego dun maior número de dependentes?

3.3.- Asalariados domésticos

As criadas e os criados do Antigo Réxime non desaparecen doadamente: medran as criadas de 150 no 1840 a 157 no 1865, a 198 no 1890, a 224 no 1920, decrecendo ata 169 no 1935. Diríase que as criadas, a pesar da tendencia a diminuír, seguen a ser necesarias no 1935 para os vellos e novos propietarios, así como para os grandes negociantes e algúns outros que os queren imitar. Están ligadas á casa.

Os criados, en cambio, tenden a desaparecer irremisiblemente, ó pasar de 32 no 1840 a 39 no 1865, a 21 no 1890, a 26 no 1920 e a 5 no 1935.

3.2.- Xornaleiros agrícolas

A subida no número de xornaleiros agrícolas cara o cumio de 1890 é tan espectacular como a baixada posterior. Pasan de 62 no 1840 a 209 no 1865 e a nada menos que 628 no 1890, para caer a 284 no 1920 e a 115 no 1935.

Arredor de 1890, está claro que na propia cidade xurdiron moitos xornaleiros (252, dos que 164 son homes e 88 mulleres), pero a maioría viñeron de fóra (376, 217 homes e 159 mulleres). Foi unha inmigración importante. Diríase que o baleiro deixado na cidade polas vítimas da fame e da epidemia foi cuberto en boa medida por estes xornaleiros e xornaleiras (que tamén se chaman ás veces braceiros e braceiras). Xuntáronse nesta avalancha ás criadas (que pasan de 150 no 1840 a 198 no 1890) e ós asalariados de oficios artesanías (que pasan de 5 no 1840 e 2 no 1865 a 82 no 1890). Desesta forma equilibrase unha poboación que, de non ser por isto, houbera caído a valores inferiores ós de 1840.

Pero as cifras indican que a dinámica económica da cidade non chegou para que esta xente se asentase definitivamente e eso explica a súa desaparición progresiva e inexorable, quizais levada pola corrente emigratoria cara a América.

A distribución destes xornaleiros pola cidade no 1890 demostra que toda ela tiña neste momento un acentuado carácter agrícola, aínda que esa distribución non era uniforme. O

barrio da Ponte Vella, con poucas casas, pero envorcado cara ás terras de Tiobre e do Mandeo (terras de viñas...) estaba á cabeza con 171 (77 homes e 94 mulleres), concentrados, sobre todo, na rúa de Nosa Señora do Camiño («Calle del Cementerio» daquela), na de Saavedra Meneses e na Travesía de Caraña... Pode dicirse que eran rúas de xornaleiros nese tempo.

O barrio do Campo concentra os 151 xornaleiros (103 homes e 48 mulleres), fundamentalmente na rúa de Castro de Unta (no vello barrio da Fonte de Unta), na Cruz Verde (o antigo barrio dos Xudeos nas aforas) e na rúa dos Ánxeles...

No barrio de San Francisco había 112 xornaleiros moi dispersos por tódalas súas rúas, estando á cabeza a de Quiroga e Cervantes. Hai que subliñar que non hai vivindo ningún xornaleiro na rúa onde no 1840 vivían tantos facendados e na que agora vivirían os seus descendentes: a rúa dos Ferreiros.

No barrio da Rúa Nova eran 101 xornaleiros (61 homes e 40 mulleres) os que había, tamén moi dispersos, pero sobresaíndo a longa rúa do Valdoncel, flanqueando o camiño de Castela que ía á Coruña, lugar de antigos facendados.

No barrio da Ribeira había 93 xornaleiros (86 homes e 7 mulleres), destacando a rúa da Ribeira con 41 (40 homes e 1 muller) e a da Marina con 32 (30 homes e 2 mulleres).

En canto á procedencia, por parroquias está á cabeza Tiobre (Betanzos) con 31 xornaleiros. E se falamos dos concellos da bisbarra, viñeron non só dos máis próximos (Coirós, Paderne, Abegondo, Bergondo...), senón tamén de Oza, Cesuras e ata de Lugo.

3.3. Obreiros

En Betanzos non se pode falar de obreiros en sentido estricto, a pesar de que, por razóns ideolóxicas e de defensa dos seus dereitos, moitos artesáns e asalariados, e mesmo campesiños, se agrupasen nas chamadas sociedades obreiras: «Sociedad de Albañiles y Peones La Aurora Obrera de Betanzos» (1903), «Sociedad de Carpinteros de Betanzos» (1903), «Asociación de Obreros Agricultores de la ciudad de Betanzos» (1904)... No 1935 no padrón de habitantes aparecen 3 «obreros», un en activo e dous parados: non sabemos que traballo fan en realidade.

No 1920 atopámonos con 5 electricistas e 4 mecánicos. Os electricistas soben pouco, soamente a 7 no 1935, pero os mecánicos chegarán a 19. En xeral non cremos que fosen autónomos, senón asalariados ou, se se quere, obreiros.

A electricidade chegou a Betanzos a partir da fábrica que construíu D. José López Cortón y Cía. na zona da Ponte Nova no 1895.

Os mecánicos tamén se fan imprescindibles coa progresiva aparición de automóviles, camións e coches de liña. Porque no mundo do transporte cambia todo: queda lonxe a figura do «alquilador de caballerías», que desaparece pouco despois de 1890. O «chauffer» será agora o protagonista: hai 3 no 1920 e xa 41 no 1935, xunto a 2 conductores e 2 revisores. Evidentemente, o automóbil, os ómnibus e os camións están gañando terreo, por máis que haxa 8 carreteiros no 1865, 2 no 1890 e 3 no 1920 e 1935.

3.4.- Outros asalariados de servizos

Abondan os empregos de pluma, tales como amanuenses, curiais, escribentes, que pasan de 23 no 1840 a 41 no 1865, para baixar a 32 no 1890, a 15 no 1920, e subir a 22 no 1935. Temos tamén oficiais de barbeiro (7 no 1890) e aprendices de barbeiro (3 nese ano).

IV.- CAMPESIÑOS E MARIÑEIROS

4.1.- Labradores

As gráficas amósannos un fenómeno espectacular: por unha parte, os labradores caen de 478 no 1840 a 325 no 1865 e a 154 no 1890, para recuperarse a 363 no 1920 e a 497 no 1935, e, pola outra, os xornaleiros seguen o camiño inverso, ó te-lo cumio no 1890.

Por un momento este fenómeno deixounos confundidos, ata descubrir que estamos aquí noutro claro caso de distorsión na maneira de tomar os datos os funcionarios que

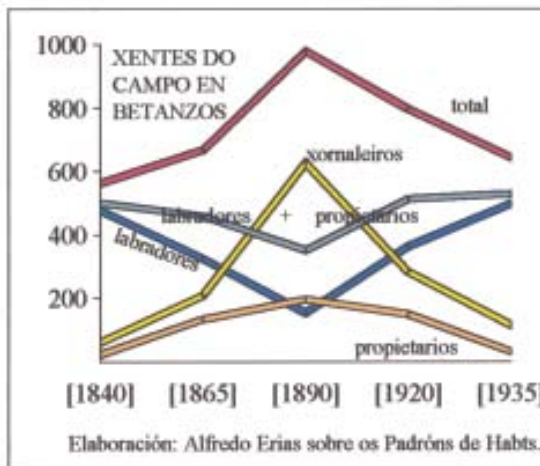
fixeron os distintos padróns. E isto comprobámolo ó lembrar que mentres os labradores caían, os propietarios subían de 23 no 1840 a 234 no 1865 e a 197 no 1890, caendo a 150 no 1920 e a só 32 no 1935 (fenómeno inverso, pois). Se sumamos propietarios e labradores, as cifras tenden a un maior equilibrio, aínda que hai unha caída certa no 1890: 501, 459, 351, 513 e 529. Isto quere dicir que non se aplicaron as mesmas definicións a propietarios e labradores, confundindo uns con outros nalgúns casos, polo que non se poden tratar independentes na longa duración a efectos estadísticos.

Curiosamente, a baixada en conxunto de propietarios e labradores no 1890 aparece sobradamente compensada por unha avalancha (que comprobamos con nomes e lugar de procedencia) de xornaleiros vidos da comarca, á que xa aludimos.

Resumindo, propietarios e labradores non son a mesma cousa, pero confúndenos os padróns e, en conxunto, manteñen unha certa estabilidade numérica, coa baixada conxuntural cara a 1890, debido ás crises demográficas precedentes. Imaxinamos que os labradores de 1840 levaban as terras en arrendo, cousa concordante cun Antigo Réxime aínda vixente na súa meirande parte en canto á terra se refire. Pero cara a 1890 moitos deses arrendatarios puideron facerse xa propietarios. E ese fenómeno debeu manterse cara a 1935. O que parece tamén claro é que arredor de 1890 os propietarios e labradores de Betanzos (que en conxunto baixaron) non podían traballar tódalas terras e eso e as crises de subsistencia no campo debeu ser o que atraeu tantos xornaleiros e outros traballadores (criadas e criados, asalariados de artesáns...).

4.2.- Mariñeiros

O crecemento dos mariñeiros é evidente en toda esta etapa de case un século, e xunto a ese fenómeno prodúcese unha baixada na idade media deles. Pesca, transporte de madeira, area e patexo, utilizado este como abono na agricultura, deben estar na orixe deste crecemento, pero non sabemos, de momento, nin a xerarquía destas actividades nin as datas en que esto pasou. Quizais o incremento da poboación pode explicar a maior demanda de pesca (habería tamén que coñecer os cambios nos hábitos alimenticios) e, pola mesma razón, de abono. E en canto á area, resulta imprescindible na preparación do cemento, introducido en Betanzos no Pasatempo, «parque enciclopédico» realizado desde 1893

polos indianos Juan e Jesús García Naveira, e xa sabemos que os oficios da construción medraron. No 1935 é corrente que varios membros dunha mesma familia traballen de mariñeiros.

Temos que facer fincapé, nembargantes, nas diversas fotografías de principios do s. XX na que se ven barcos cargando madeira. É un fenómeno xeral en Galicia e responde fundamentalmente ás necesidades dos astaleiros ferroláns, aínda que tamén se emprega na minería asturiana. É moi posible que estas actividades tivese tamén boa culpa no crecemento do número de mariñeiros, que van de 6 no 1840 a 14 no 1865 e 1890, para subir a 23 no 1920 (sen contar neste ano 2 aprendices de mariñeiro e 7 «navegantes») e a 36 no 1935 (ademais de 11 «marinos»).

V.- MARXINADOS

Oficialmente considerados nos padróns, o número de persoas marxinadas, por enfermidade ou pobreza, medran de só 9 no 1840 ó cumio de 213 no 1865, debido á recente crise demográfica e de subsistencias de 1853-55. Despois, baixan a 91 no 1890, soben algo, a 102, no 1920, e caen a 56 no 1935.

Se nos metemos neste grupo arredor de 1865, comprobamos que os «oficios» propios da marxinación son esencialmente femininos: 157 mulleres (155 pobres, 1 cega e outra «fatua») por 56 homes (52 pobres, 2 cegos, 1 xordomudo e 1 louco).

Está claro que a paisaxe humana de Betanzos, desde a crise de 1853-55 e con outras que virían, estivo tinguida de pobres.

VI.- CONCLUSIÓNS

-Demograficamente, o primeiro que chama a atención de Betanzos, entre 1840 e 1935, é o estancamento ou, en todo caso, o feble crecemento da poboación (medra só en 1.349 habitantes). Ó mesmo tempo, están moi presentes as crises, particularmente a máis importante de todas, a de subsistencias, tifo e cólera de 1853-55, da que permanecerán os seus efectos durante moito tempo ata enlazar coa epidemia de gripe de 1918-19. E, paralelamente, adivíñase a presenza constante da emigración. Nembargantes hai un fenómeno sorprendente de inmigración cara a propia cidade, documentado arredor de 1890 e que supón unha avalancha de xornaleiros agrícolas, criados (sobre todo criadas) e xornaleiros de artesáns, vidos da comarca e que tentaron encher o baleiro interno deixado polas crises e a emigración.

En canto ás pirámides de poboación, coinciden basicamente en amosar unha estrutura xeral de gran base, correspondente a un predominio de xente nova e, polo tanto, con tendencia a medrar. Pero xa sabemos que medrou pouco en realidade (crises, emigración),

de maneira que o Betanzos demográfico de 1935 non cambiou moito con respecto ó dun século atrás

Como é lóxico, tampouco o urbanismo cidadán experimentou grandes avances: substitúense unhas casas por outras, cámbianse balcóns por galerías e costureiros nas zonas máis aburguesadas, preto do Concello e na praza do Campo, con menor ligazón á agricultura, pero non aparecen barrios novos nin medran a penas os antigos. Claro que a moda dos ensanches, importada de París, afectou á imaxe de Betanzos nos anos 70 do s. XIX e aínda despois, pero esa é outra cuestión.

-As mulleres medran de 1840 a 1890, tanto en números absolutos como no seo da poboación activa (sen amas de casa), mentres que os homes con oficio baixan, afectados pola emigración. Pola contra, na poboación activa de 1890 a 1935, os homes soben e as mulleres caen, ó desaparecer a gran cantidade de oficios femininos ligados ó comercio e á artesanía, sobre todo do tecido e confección.

-En canto ós sectores económicos, o sector primario aparece basicamente estabilizado, cae o secundario, ó desaparecer o vello artesanado, e mantense basicamente estancado o terciario, no que se albisca, de tódolos xeitos, unha tendencia a subir no subsector comercio.

-Socialmente, no cumio da elite están os grandes propietarios, en xeral vellos fidalgos, que experimentan cambios importantes no seu seo ó longo da etapa estudiada. Pero, en calquera caso, sabemos que as grandes familias tenden a permanecer e a detentar boa parte do poder político, que será herdado polos fillos e parentes próximos. Destas familias saen ademais algúns grandes empresarios, boa parte dos profesionais liberais xurídicos e sanitarios, políticos e altos cargos da administración na cidade, etc. É a metamorfose dos vellos fidalgos, que se mestura coas maneiras da burguesía.

Os funcionarios superiores da Administración e altos cargos do Exército descendem paulatinamente, debido, sobre todo, á desaparición de vellos corpos militares da cidade (Rexemento Provincial). Tamén inflúe o descenso no *rankin* de importancia que experimenta Betanzos ó pasar de capital de provincia (ata 1833) con correxidor, a capital de partido xudicial: eso debe explicar a baixada de 19 procuradores no 1840 a 5 no 1890 e a 4 no 1935. Polo demais, desaparecen cargos como o comisionado de amortización de 1840, orixinado nas leis de desamortización eclesiástica, e aparecen outros como os xefes de estación (ferrocarril Palencia-La Coruña desde 1883 e Betanzos-Ferrol desde 1913)...

Os catedráticos de ensino secundario non existen no 1840, hai 1 no 1865 e 1890 e 6 no 1935. A precariedade do ensino secundario en todo o s. XIX empezou a coller mellor rumbo no 1871 coa creación do *Instituto Libre* ou *Municipal*, aínda que durou só ata 1874. Nese ano, e con carácter privado aparece o *Colegio privado de Segunda Enseñanza*; no 1889 creouse o *Colegio Santa Teresa de Jesús*. É será na Segunda República cando funcione no convento de Santo Domingo o *Instituto de Segunda Enseñanza*, conseguido polos republicanos despois de grandes esforzos.

-Nas chamadas clases medias, os artesáns tenden a desaparecer inexorablemente, pasando dun 11,06% da poboación total no 1840 a un 5,46% no 1935. Os únicos oficios tradicionais que soben son os relativos á construción (albaneis, canteiros) e os da madeira (carpinteiros, serradores, toneleiros).

Os pequenos comerciantes, pola contra, soben, como o fan tamén os profesionais liberais medios (sobre todo os barbeiros e peluqueiras/os).

Mantéñense estables os pequenos funcionarios do Concello entre 1840 e 1890, para subir no 1920-35. Os das delegacións estatais soben ata 1920 para baixar algo no 1935.

Baixan algo os empregos medios e baixos militares.

Mestres e profesores (deixando aparte ós catedráticos) soben de 8 e 5 no 1840 e 1865 a 16 e 33 no 1920 e 1935 polo efecto da *Lei Moyano* de 1857, dos cambios sociais favorables á educación como medio de ascenso social das capas baixas, e da política educativa dos concellos da Segunda República. Por eso os alumnos (aínda que poida haber fallos da fonte no 1840 e 1865), tanto das escolas primarias como das secundarias pasan de 58 no 1840 e 24 no 1865 a 822 no 1890, a 978 no 1920 e a 1.204 no 1935: a progresión resulta espectacular e, sen dúbida, ten algo de real, afectando tanto a nenos como a nenas, aínda que neste caso as porcentaxes baixen algo.

- Se falamos dos asalariados, o fenómeno máis espectacular dase arredor de 1890 cando comprobamos a chegada dun verdadeiro aluvión de xornaleiros agrícolas e, en menor medida, de xornaleiros de artesáns a Betanzos.

Tamén os dependentes de comercio soben, pero será, sobre todo, cara a 1920 e máis aló, en paralelo ós pequenos comerciantes, o que parece ser un claro síntoma de que o comercio sobe, mentres o artesanado baixa.

Criadas e criados non desaparecen, pero teñen comportamentos moi distintos na longa duración, porque mentres as criadas (sempre en moito maior número) medran sen parar ata 1920, decrecendo despois, os criados pasan dunha certa estabilidade (entre 39 no 1865 e 21 no 1890) a case desaparecer no 1935, onde só hai 5.

No que se refire ós obreiros, Betanzos non é unha cidade industrial, aínda que teña algunha industria, senón artesanal e eso tamén en declive absoluto.

-Hai unha caída de labradores e propietarios no 1890, debido ás crises demográficas precedentes e quizais tamén á emigración, pero é compensada pola numerosa avalancha de xornaleiros agrícolas da comarca.

O número de mariñeiros sobe en todo este século de estudio, polo que a decadencia absoluta que hoxe coñecemos é evidentemente posterior a 1935.

-Por último, os marxinados, por enfermidade ou pobreza, medran moito ata 1865 (sobre todo as «pordioseras»), pola enorme crise de 1853-55, baixando no 1890, soben no 1920 pola epidemia de gripe de 1918-19 e baixan cara a 1935, pero manténdose aínda en 56. A pesar das institucións asistenciais que aparecen na cidade nas primeiras décadas do s. XX da man de indianos benfeitores (*Asilo García Hermanos*, *Asilo Manuel Naveira*) non desapareceu, nin moito menos, o ancestral oficio de pedir esmola, xa fose nas rúas, á porta das igrexas ou ás portas das casas.

-Betanzos, ó remate, isto é, no 1935, era unha cidade practicamente estancada, sen industrias e cos artesáns en proceso de total desaparición, salvo os da construción. Eso si, o comercio semella que está en alza moderada e a modernidade chega, sobre todo, pola vía do transporte e os medios de comunicación en xeral. Xa non quedan «alquiladores de caballerías», nin «cocheros» (si carreiros): o que hai son conductores, choferes, revisores, mecánicos... Son eles os que, xunto ó ferrocarril (que xa data de 1883) traen as manufacturas que en Betanzos non se fan. E á súa beira están os telegrafistas, electricistas, o cinematógrafo, os traballadores do prelo, as telefonistas, as mecanógrafas, os periódicos e revistas que chegaban ou se facían aquí, os fotógrafos, os cada vez máis numerosos estudantes... En fin, Betanzos, inevitablemente, a pesar de todo, tamén estaba a cambiar.

**ESTRUCTURA SOCIOPROFESIONAL DE BETANZOS
1840-1865-1890-1920-1935**

N I V E L I S	G R U P O S	OFICIOS NOS 5 PADRÓNS DE HABITANTES					n° de persoas por oficio				
		1840	1865	1890	1920	1935	1840	1865	1890	1920	1935
NIVEL 1 ELITE URBANA		Hacendada	Hacendada	Hacendada			5	20	1		
		Hacendado	Hacendado	Hacendado			18	13	1		
1.1. Propietarios e rendistas agrarios					Rentista [homes]					4	
					Rentista [mulleres]					1	
			Propietaria	Propietaria	Propietaria	Propietaria		50	40	72	7
				Propietaria de bienes rústicos					1		
				Propietaria de fincas rústicas y urbanas					43		
				Propietaria de fincas rústicas					1		
				Propietaria de fincas urbanas					3		
				Propietaria y <u>panadera</u>					1		
				Propietaria <u>pensionista</u>					1		
			Propietario	Propietario	Propietario	Propietario		51	55	72	25
				Propietario de fincas rústicas y urbanas y albañil					1		
				Propietario de fincas rústicas y urbanas y <u>abogado</u>					1		
				Propietario de fincas urbanas y <u>periodista</u>					1		
				Propietario de fincas rústicas y urbanas					40		
				Propietario de fincas rústicas					2		
			Propietario de fincas urbanas					1			

			Propietario administrador de fincas y casas					1		
			Propietario comerciante de vinos					1		
			Propietario comerciante de ferretería					1		
			Propietario y militar retirado					1		
				Propietario y maestro nacional					1	
1.2. Empresarios	Curtidor	Curtidor	Curtidor	Curtidor	Curtidor	2	1	1	2	4
					Curtidor retirado					1
		Tenería [Curtidor]					2			
				Contratista de obras					1	
					Banquero					2
1.3. Profesiones liberales jurídicas	Abogado	Abogado	Abogado	Abogado	Abogado	6	11	14	19	14
			Abogado y propietario de fincas rústicas y urbanas					1		
			Abogado y propietario					2		
			Abogado y ac... (?)					1		
	Escribano	Escribano	Escribano			29	11	1		
	Licenciado en Leyes					3				
		Notario	Notario	Notario	Notario		1	2	3	3
	Juez de 1ª Instancia	Juez	Juez de 1ª Instancia	Juez de instrucción	Juez	1	1	1	1	1
	Fiscal	Fiscal				1	1			
	Procurador	Procurador	Procurador	Procurador	Procurador	19	5	5	3	4
		Apoderado					1			
			Secretario del Juzgado		Secretario judicial			1		1
			Secretario habilitado						1	
1.4. Profesiones liberales sanitarias	Boticario	Boticario				2	2			
	Farmacéut.	Farmacéutico	Farmacéutico	Farmacéutico	Farmacéut.	1	1	4	5	2

	Comerciante y farmacéutico		Farmacéutico y propietario de fincas rústicas y urb.			1		1		
		Farmacéutica					1			
	Médico	Médico	Médico	Médico	Médico	2	3	9	10	10
		Facultativo					1			
	Cirujano		Médico cirujano			7		1		
			Médico cirujano y propietario de fincas rústicas y urbanas					1		
					Odonólogo					1
	Practicante	Practicante	Practicante	Practicante	Practicante	1	2	1	1	2
			Practicante de farmacia					1		
			Veterinario	Veterinario	Veterinario			1	1	2
				Veterinario municipal					1	
1.5.	Técnicos superiores			Químico						1
1.6.	Funcionarios superiores	Alcalde					1			
			Abogado y Secretario del Ayuntamiento		Secretario municipal			1		1
					Aparejador					1
					Depositario municipal					1
					Interventor Ay ^o					1
	Carcelero	Carcelero		Jefe de la carcel	Jefe de prisión	1	1		1	1
				Recaudador					1	
		Recaudador contribución	Recaudador contribución	Recaudador contribucion			1	1	1	
	Tesorero de propios					1				
	Administrador de aduanas					1				
				Vista de aduanas					1	
	Administrador de Correos	Administrador de Correos		Jefe de Correos	Jefe de Correos	1	1		1	1

ANEXO PROGRAMA 2009, p. 22

Comisionado Asertización					1				
Contador de rentas					1				
Interventor de Correos					1				
			Interventor F. C.					1	
			Jefe de estación	Jefe de estación				1	1
			Jefe de Telégrafos	Jefe de Telégrafos				1	1
	Registrador	Registrador	Registrador	Registrador		1	1	1	1
	Comisionado de Hacienda					1			
		Subdelegado de Hacienda					1		
Subdelegado de rentas					1				
		Alférez del Ejército retirado					1		
Cadete de milicias					1				
Cadete del 16 de Limia					1				
Cadete del Ejército					1				
	Capitán		Capitán			3		5	
		Capitán de Carabineros					1		
		Capitán del Ejército					1		
		Capitán de la Guardia Civil	Capitán de la Guardia Civil				1	1	
			Guardia Civil retirado					1	
		Capitán de Infantería retirado					1		
Capitán de Milicias					1				
		Capitán retirado					3		
Comandante [+ comandante de Armas e C. de Marina]	Comandante	Comandante de Infantería y propietario de fincas rústicas y urb.	Comandante [más comandante puerto]		3	2	1	3	
		Comandante retirado					1		
			Coronel					1	

			Coronel reserva					1	
		Coronel de Infantería retirado					1		
		Militar retirado y <u>propietario</u> de fincas rústicas y urbanas					1		
			Militar retirado					2	
			Militar retirado					3	
Oficial					6				
Oficial del Ejército					1				
Oficial retirado					1				
Sargento	Sargento	Sargento de la Guardia Civil retirado y <u>propietario</u> de fincas rústicas y urbanas	Sargento	Sargento	7	1	1	1	1
Sargento de carabineros			Sargento de carabineros retir.		1			1	
Sargento de Cristinos					1				
Sargento de Marina					1				
Sargento de Milicias					2				
Sargento del Ejército					3				
	Subteniente					4			
		Teniente de Carabineros retirado						1	
Teniente Coronel	Teniente Coronel		Teniente Coronel		2	1		1	
			Teniente Coronel R. Sicilia					1	
		Teniente Coronel retir.						3	
		Teniente del Ejército separado del servicio						1	
	Teniente	Teniente del Ejército	Teniente	Teniente		5	2	2	1
	Teniente del Provincial					1			

			Teniente retirado					1			
		Catedrático	Catedrático		Catedrático		1	1		6	
NIVEL 2 CLASES MEDIAS											
2.1 Artesanos de oficios tradicionales	2.1.1. Artesanos de alimentación				Carnicera					1	
					Carnicero					3	
					Cocinera	Cocinera				1	3
			Chocolatera			Chocolatera		3			1
		Chocolatero	Chocolatero	Chocolatero	Chocolatero	Chocolatero	4	9	1	4	2
					Churrero	Churrero				1	4
			Confitera	Confitera	Confitera			2	1	3	
		Confitero	Confitero	Confitero	Confitero	Confitero	2	3	1	3	5
				Confitero y propietario de fincas rústicas y urbanas						1	
			Hornera	Hornera				4	2		
		Hornero	Hornero	Hornero	Hornero	Hornero	11	8	4	12	3
				Oficial de homero						1	
				Homero propietario (del horno)						1	
				Homero y dependiente						1	
			Homero y propietario de fincas rústicas y urbanas						1		
			Maestro hornero y propietario de fincas rústicas y urbanas						1		
			Maestro panadero						2		
		Molinero	Molinero	Molinero	Molinero		1	2	5	6	
				Molinera					1		
		Panadera	Panadera	Panadera	Panadera	Panadera	126	67	17	13	12
	Panadero	Panadero	Panadero	Panadero	Panadero	3	2	4	11	23	
2.1.2. Artesanos de textil e confección			Aprendiza de costurera					20			
			Aprendiz de sastre					3			
			Aprendiza de modista					6			
	Bordadora					1					

	Costurera	Costurera	Costurera	Costurera	Costurera	52	114	90	27	2
			Oficiala de costurera					19		
	Hiladora		Hiladora			2		1		
			Maestro sastre	Maestro sastre				5	1	
	Modista	Modista	Modista	Modista	Modista	2	7	4	17	8
			Oficiala de modista					3		
	Planchadora		Planchadora	Planchadora		2		2	3	
			Ribeteadora de obra prima					1		
	Lavandera	Lavandera	Lavandera	Lavandera	Lavandera	5	13	21	2	3
	Sastre	Sastre	Sastre	Sastre	Sastre	50	40	11	27	28
				Sastra					2	
			Oficial de sastre					12		
			Maestra costurera					1		
	Tejedor					6				
	Tejedora	Tejedora	Tejedora	Tejedora		25	16	7	1	
		Tecelana					1			
				Oficial sombrerero					1	
2.1.3. Artesáns da construción e obras públicas	Albañil	Albañil	Albañil	Albañil	Albañil	12	22	23	55	53
			Oficial albañil					3		
			Oficial de cantero					1		
				Estucador					2	
	Cantero	Cantero	Cantero	Cantero	Cantero	12	8	14	19	19
	Cantero ambulante				1					
			Maestro cantero					1		
2.1.4. Artesáns da madeira	Arquero		Arquero	Arquero		1		6	1	
	Carpintero	Carpintero	Carpintero	Carpintero	Carpintero	43	54	19	79	75
			Oficial de carpintero					32		
	Serrador	Serrador	Aserrador	Aserrador	Aserrador	4	1	2	3	1
			Maestro carpintero					4		
	Tonelero	Tonelero	Tonelero	Tonelero	Tonelero	1	2	2	3	5
	Sillero	Sillero	Sillero		2	1	1			

2.1.5. Artesáns do coiro		Albartero	Albartero				2	1		
	Maestro de obra prima		Maestro de obra prima			28		3		
	Guarnicionero	Guarnicionero	Maestro guarnicionero	Guarnicionero	Guarnicionero	3	2	1	7	3
			Maestro instructor de obra prima					1		
			Maestro zapatero					4		
		Obra prima	Obra prima				46	3		
					Talabartero					1
	Zapatero	Zapatero	Zapatero	Zapatero	Zapatero	54	32	11	38	39
			Zapatero sin ejercer					1		
		Zoquero	Zoquero	Zoquero			1	2	1	
			Botero						1	
2.1.6. Artesáns do metal	Armero (+ maestro armero)	Armero	Armero			2	3	1		
	Calderera					1				
	Calderero	Calderero	Calderero	Calderero		2	7	3	3	
				Tuerquero						1
	Cerrajero	Cerrajero	Cerrajero			5	8	1		
		Clavero	Clavero				3	2		
		Clavetero	Clavetero				2	1		
			Cubero	Cubero	Cubero			1	1	1
	Herrador	Herrador	Herrador	Herrador	Herrador	7	1	1	2	4
	Herrero	Herrero	Herrero	Herrero *	Herrero	15	13	3	10	2
	Hojalatero	Hojalatero	Hojalatero	Hojalatero	Hojalatero	1	2	3	4	4
	Latonero	Latonero				3	2			
	Linternero					1				
		Farolero					1			
			Maestro herrero					3		
					Afilador					3
	Fundidor					5				
	Estañero					1				
Platero	Platero	Platero			4	2	3			
2.1.7. Artesáns da xoiaría reloxeira	Relojero	Relojero	Relojero	Relojero	Relojero	2	1	1	4	7

2.1.8. Otros artesanos			Alfarero					1		
			Alpargatero					1		
		Brochero					1			
		Cestero	Cestero				1	1		
				Sarandero					1	
		Cohetero	Cohetero				1	1		
			Componedor de paraguas						1	
		Esquilador	Esquilador				1	2		
		Cerero					1			
		Fabricante de velas				1				
		Jurrano(?)				1				
		Peinera					1			
		Peinero	Peinero			1	1			
		Sombrerera					1			
	Sombrerero	Sombrerero	Sombrerero		3	1		1		
2.2. Pequeños comerciantes de alimentación	2.2.1. Pequeños comerciantes de alimentación								1	
									1	
			Comerciante de abacería	Comerciante de abacería				11	1	
		Tratanta en frutas		Comerciante de frutas	Frutera	Frutera	1		2	1
				Comerciante de frutas verdes					1	
				Comerciante de patatas					1	
				Comerciante ultramarinos					5	
			Comerciante de abacería	Comerciante de abacería				8	1	
				Comerciante comestibles					1	
		Tabernera	Tabernera		Tabernera		12	11		6
		Tabernero	Tabernero	Tabernero	Tabernero		4	10	2	15
						Cantinerero				1
		Salinero		Comerciante de sal			1		1	
Traficante en sal					1					
		Comerciante ultramarinos					1			
		Rosquillera					1			
Traficante en pescado (una de Lugo)	Pescadera	Sardinera			2	1	1			

Anuario Brigantino 2000, n.º 23

	Tablajera	Tablajera				5	2		
Tablajero	Tablajero	Tablajero	Tablajero	Tablajero	4	4	2	5	5
		Tratanta en aceite y vinagre					1		
Tratanta					2				
Traficante en carnes		Tratanta en carnes saladas			3		3		
	Traficante en carnes					1			
		Tratanta en fruta					1		
		Tratanta en frutas verdes					2		
		Tratanta en gallinas					1		
Tratanta en granos	Tratanta en granos	Tratanta en granos			1	2	2		
Traficante en granos	Traficante en granos				4	1			
	Traficante en granos					1			
Tratante en granos					1				
		Tratanta en grasa					1		
		Tratanta en huevos					3		
		Tratanta en legumbres					6		
		Tratanta en patatas					1		
		Tratanta en quesos					6		
		Tratanta en semillas					2		
		Tratante en patatas					1		
		Vendedor de vinos					3		
			Vendedor de fruta					1	
		Vendedora de casarilla al por menor					1		
		Vendedora pat					2		
		Vendedora sal					1		
		Vendedora de vinos					1		
		Vendedora de frutas verdes	Vendedora de fruta				1	3	

			Vendedora legumbres				3		
			Vendedora de sardinas				1		
			Vendedora de vinos al por menor				1		
			Vendedora de quesos					1	
	Verdulera	Verdulera	Verdulera		6	1		7	
			Florista [home]					1	
2.2.2. Pequeños comerciantes de tejidos e confección			Comerciante de mercería					1	
			Comerciante de retales					3	
			Comerciante de tejidos ambulante					1	
			Comerciante de mercería					1	
		Comerciante de paños					1		
	Comerciante de paños	Comerciante de paños	Comerciante de tejidos ambulante		1	1		4	
			Comerciante de tejidos y <u>propietario de fincas rústicas y urbanas</u>					1	
			Comerciante de tejidos y <u>propietario</u>					1	
			Comerciante de tejidos ambulante y <u>propietario</u>					1	
			Tendero de ropas hechas					1	
		Comerciante cintas y sedas					2		
		Comerciante cintas y sedas					1		
				Comerciante en trapos					1
			Tratante en géneros						1
		Tratante en paños					1		
			Tratante en retales						2
			Tratante en trapos viejos						2
			Trapera					2	

Anuario Brigantino 2000, n.º 23

2.2.3 Otros peque- nos comer- ciantes	Comerciante en cobre					2				
				Comerciante en maderas					2	
			Comerciante de ferreteria					1		
			Comerciante de ferreteria y <u>propietario</u> de fincas rúst. y urb.					1		
		Comerciante de juguetes					8			
		Comerciante de juguetes					2			
		Estanquera	Estanquera		Estanquera		4	2		2
	Estanquero	Estanquero				2	2			
		Estanquillera					1			
	Estanquillero					1				
		Expendedora de sal					1			
			Industrial con mesa de vilar						1	
			Semillera						2	
	Regatona					1				
		Revededora					3			
		Vendedora de camas de hierro						1		
		Vendedora de clavos						1		
2.2.4. Peque- nos comer- ciantes sen especi- ficar	Comerciante	Comerciante	Comerciante	Comerciante	comerciante	6	10	12	14	19
	Comerciante	Comerciante	Comerciante	Comerciante	Comerciante	19	29	29	50	99
			Comerciante retirado						1	
			Comerciante <u>granipetario</u>						1	
					Comisionista					2
				Viajante						1
				Viajante de comercio						1
			Industrial	Industrial [hombres]	Industrial [hombres]			1	8	59
					Industrial [mulleres]					4
			Tratanta						1	
					Tratante					1
			Tendera						1	
	Tendera tabernera						1			

		Tendera	Tendera		Tendera		17	6		10	
		Tendero	Tendero	Tendero	Tendero		12	3	2	5	
	2.2.5				Hotelero					2	
	Hostelería e espectáculos	Mesonera					2				
		Mesonero					3				
		Posadera	Posadera				1	1			
			Posadero					3			
			Dueño un café					1			
	2.2.6				Comerciante ambulante						1
	Vendedores e oficios ambulantes			Gobierno de casa y quinquillera						3	
					Limpiabotas						2
		Quinquillera	Quincallera	Quinquillera	Quinquillera		2	4	20	5	
				Quinquillera ambulante					1		
			Quincallero	Quinquillero	Quinquillero			2	1	1	
				Quinquillero ambulante					1		
				Trajinero					1		
					Vendedor ambulante						1
					Vendedora ambulante						1
					Aguadora						2
			Carbonero					1			
					Leñador						2
					Leñadora						1
					Partidor de leña						1
					Vendedora de fosforos					1	
					Vendedora de fosforos ambulante					4	
			Mistero					1			
			Tratante en maderas		Tratante en maderas			1		1	
				Tratante de metales						2	
					Tratante en alfarería						1
2.3.	2.3.1.	Alquilador	Alquilador	Alquilador			19	10	2		
Profesiones liberais medias	do Transporte			Alquilador de caballerías						2	
			Alquiladora					2			
				Alquiladora caballerías						1	

				Carrero	Carrero				1	1
		Carretero	Carretero	Carretero	Carretero		8	2	2	2
2.3.2. Artes Gráficas		Impresor	Impresor	Impresor	Impresor		1	1	1	1
			Impresor y propietario de la imprenta					1		
2.3.3. Otras	Barbero	Barbero	Barbero	Barbero	Barbero	11	20	6	32	21
					Peluquera					1
					Peluquero					11
2.3.4. Prensa e comunicación			Estudiante y periodista					1		
2.3.5. Artistas					Escultor					1
			Fotógrafo	Fotógrafo	Fotógrafo			1	3	7
		Pintor	Pintor		Pintor	2	1			3
		Artista en C. A. [?]				1				
			Cantor						1	
2.3.6. Profesiones liberales técnicas			Administrador de fincas					1		
	Encuadernador				Encuadernador	1				1
				Químico					1	
		Agrimensor	Agrimensor	Agrimensor		2	1	1		
					Delincante					1
	Perito		Perito		Perito	5		1		3
			Perito agrónomo y curial	Perito agrónomo				1	1	
					Topógrafo					1
			Perito mercantil						1	
2.3.7. Otras		Castrador	Castrador y propietario de fincas rústicas y urbanas		Castrador	1	1			1
2.4. Pequeños funcionarios (7)	2.4.1. Xustiza		Alguacil del Juzgado	Alguacil del Juzgado				1	2	
	2.4.2. Concejo	Alguacil	Alguacil	Alguacil		17	6	1		2
						Barrendero				
	Beedor	Veedor		Veedor municipal		2	1		1	

				Cabo guardia municipal					1
				Conserje					1
			Conserje Sociedad					1	
				Consumero					1
		Destajista de obras públicas					1		
		Empleado municipal	Empleado municipal	Empleado municipal			7	9	8
			Empleado del Ayuntamiento					1	
		Empleado cesante					2		
		Empleado municipal jubilado					1		
		Empleado en la policía urbana y maestro					1		
		Escribiente del Ayuntamiento					2		
				Guardia					2
				Guardia 1º					2
				Guardia 2º					7
	Municipal	Guardia Municipal	Guardia Municipal	Guardia municipal		8	3	11	7
			Jardinero	Jardinero				1	1
			Matarife	Jifero [matadeiro]				2	1
	Músico			Músico		3			7
		Oficial 1º de escribanía del Ayuntamiento		Oficial de secretaria			1		1
				Oficial Ayº					1
			Oficial de prisiones	Oficial de prisiones				1	1
		Ordenanza de la Administración					1		
Portero Administración	Portero			Portero municipal	1	1			1
		Sepulturero	Sepulturero	Empleado cementerio			1	1	1

2.4.3. Dele- ga- cións esta- tais		Administrador subalterno de Hacienda					1			
		Auxiliar de Telégrafos	Auxiliar de Telégrafos				1	1		
		Capataz de montes					1			
		Capataz obras públicas					1			
			Capataz de peones camineros						1	
				Sobrestante					1	
	Cartero	Cartero	Cartero		Cartero	2	1	1		4
			Celador de Telégrafos	Celador de Telégrafos				1	1	
		Empleado en Correos		Empleado de Correos	Empleado de Correos		3		4	1
	Empleado de rentas					4				
				Empleado Consumos						5
		Empleado Telégrafos		Empleado Telégrafos	Empleado Telégrafos		5		2	2
				Empleado Teléfonos	Empleado Teléfonos				1	2
			Emplado de Hacienda					1		
			Escribiente de Obras Públicas					1		
				Auxiliar maquinista						1
				Empleado Ferrocarril						7
				Empleado de la estación						2
				Factor	Factor Ferrocarril				6	2
				Ferroviano	Ferroviano				1	8
				Mozo de tren						1
				Mozo de estación						1
			Oficial de Telégrafos					1		
			Oficial telefonista						2	
		Operador de Telégrafos					1			
		Ordenanza de Telégrafos	Ordenanza de Telégrafos				1		2	

Anuario Brigantino 2000, n. 23

	Peatón	Peatón				1	1			
		Peatón de Correos					1			
	Peón caminero	Peón caminero	Peón caminero	Peón caminero		2	4	2	1	
				Telefonista (mujeres)					2	
				Telegrafista (hombres)					1	
	Veredero	Veredero				2	1			
2.4.4. Ejército			Cabo 1º de la Guardia Civil	Cabo de la Guardia Civil				1	1	
			Cabo de la Guardia Civil retirado					1		
				Cabo de la armada					1	
				Cabo de carabineros					1	
				Preferente de carabineros					1	
	Carabinero	Carabnero	Carabnero	Carabnero	Carabnero	20	16	3	3	5
			Carabnero retirado	Carabnero retirado				3	1	
	Cometa					1				
	Cristino					1				
	Dependiente de Carabineros					1				
	Empleado de Carabineros					1				
		Guardia Civil	Guardia Civil		Guardia Civil		4	5		12
					Guardia forestal					1
			Maquinista de la Armada y propietario fincas rust. - urb.						1	
			Militar		Militar			7		14
			Militar retirado		Militar retirado			2		4
		Retirado del ejército					2			
			Pensionista de guerra /m/						1	
					Habilitado					1
		Cabo de M[ilicias]		Cabo			1			2
			Cabo de cañón						1	
Soldado	Soldado		Soldado	Soldado	13	7		2	2	
	Soldado voluntario					2				
Soldado retir.					1					
	En el servicio (de las armas)		En el servicio de las armas			2			1	
	Sirviendo al Rey					7				

Anuario Brigantino 2000, n° 23

					2					
					3					
					1					
	Militar	Militar		Militar	11	4		39		
				Músico militar				1		
2.4.5. Igrexa				Capellán					1	
					1					
					1					
	Cura párroco	Cura párroco	Cura párroco	Cura párroco	Párroco	1	1	1	1	2
			Coadjutor					3		
	Exclaustrado				1					
				Hermana de la caridad	Hermana caridad				4	6
				Hermana [Religiosa]					11	
					Monja					1
				Enclaustrada					18	
	Monje				1					
			Ordenado en sacris					1		
			Párroco					2		
Presbítero	Presbítero	Presbítero	Presbítero	Presbítero	Presbítero	2	12	2	6	2
			Presbítero y coadjutor					2		
			Presbítero y capellán de monjas agustinas recoletas					2		
			Religiosa profesa		Religiosa			19		29
Rector de S ^a M ^a					1					
				Superior [religioso]					1	
				Superiora					1	
Religioso	Religioso			Religioso	Religioso	12	2		9	8
	Eclesiástico						1			
			Sacerdote	Sacerdote	Sacerdote			1	4	5
			Sacerdote sin cargo espiritual					1		
Sacristán	Sacristán	Sacristán	Sacristán	Sacristán	Sacristán	2	4	1	2	1

2.4.6. Edu- cación públi- ca e priva- da			Maestro de Instituto					1			
			Profesora de Instituto					1			
				Maestra nacional	Maestra nacional				7	4	
				Maestro nacional	Maestro nacional				4	5	
			Maestra de escuela privada	Maestra	Maestra				4	7	15
				Hace escuela [mulleres]					2		
				Hace escuela [homes]					1		
					Licenciado en ciencias					1	
		Maestra de niñas	Maestra de niñas				1	2			
		Maestra de 1ª educación		Maestra de 1ª enseñanza			1		5		
				Maestra de escuela					1		
				Maestra jubilada					1		
		Maestro		Maestro	Maestro	Maestro	1		1	3	5
		Maestro de escuela					2				
	Maestro de 1ª educación		Maestro de 1ª enseñanza			3		2			
		Maestro de instrucción primaria					1				
				Profesor					2		
		Profesor de 1ª enseñanza					2				
				Profesor de dibujo					1		
2.5. Pen- sio- nis- tas sen es- pe- cifi- car					Cesante					1	
		Jubilado		Jubilado	Jubilado		1		2	5	
			Pensionista [homes]	Pensionista [homes]				2	1		
			Pensionista [mulleres]	Pensionista [mulleres]	Pensionista [mulleres]			11	16	6	
			Pensionista del montepío civil [muller]					1			
		Retirado	Retirado	Retirado	Retirado	Retirado	6	16	9	4	8

2.6. Es tu d i a n tes		Escolanta				3				
			Bachiller [hombres]	Bachiller [hombres]				2	7	
				Bachiller [mulleres]					1	
				Bachiller 1° [hombres]					1	
				Bachiller 3° [hombres]					1	
				Bachiller 3° [mulleres]					1	
				Bachiller 5° [mulleres]					1	
		Cursante en Facultad Mayor				1				
		Cursante en Leyes				3				
		Educanda	Educanda				2	31		
		Educando	Educando				7	30		
		Escolapia				12				
		Escolapio				28				
		Escolastica					1			
		Escolastico					1			
			Escolar [nenos]	Escolar [nenos]	Escolar [nenos]			339	481	577
			Escolar [nenas]	Escolar [nenas]	Escolar [nenas]			376	454	500
		Estudinate [hombres]	Estudinate [hombres]	Estudiante [hombres]	Estudiante [hombres]	14	9	32	38	75
				Estudiante [mulleres]	Estudiante [mulleres]			2	3	39
				Estudiante de 2° enseñanza [hombres]				8		
				Estudiante de Farmacia [hombres]				2		1
				Estudiante de Leyes				1		
				Estudiante de Teología				1		
		Matriculado?				1				

NIVEL 3 ASALARIADOS E OBREIROS											
3.1. Asalariados de comercio	3.1.1. Dependientes de comercio				Agente				1		
					Contable				1		
					Corredor de libros				1		
					Tenedor de libros				1		
		Dependiente		Dependiente	Dependiente	Dependiente	1	2	2	24	
						Dependiente				2	
				Dependiente de comercio	Dependiente de comercio				6	80	
				Dependiente de comercio de loza					1		
				Dependiente de farmacia	Dependiente de farmacia				1	6	
						Empleada				5	
			Empleado	Empleado	Empleado	Empleado		6	6	2	85
					Empleado comercio					1	
		Medidor sal	Pesador sal				2	1			
		Oficinista					2				
3.2. Asalariados de oficios tradicionales	3.2.1 Asalariados de alimentación		Jornalera de homera					1			
			Jornalero de homero	Homero Jornalero				1	1		
					Barman					1	
					Camarero					6	
					Mozo de café					3	
	3.2.2. Asalariados de textil e confección		Jornalero de sastre						1		
			Jornalero de sombrerero						1		
	3.2.3. Asalariados de construcción e obras públicas					Capataz				1	
		Peón				Peón	1			10	
				Peón albañil	Peón albañil	Peón albañil			21	1	2
			Peón cantero					1			
					Picapedrero				1		

3.2.4. Asalariados da madeira		Aprendiz de tonelero					1		
		Jornalero de carpintero					1		
		Oficial de toneleros					1		
		Aprendiz de carpintero	Aprendiz de carpintero				3	1	
		Oficial tonelero					3		
3.2.5. Asalariados do coiro		Aprendiz de zapatero					3		
				Ayudante de zapatero				1	
	Jornalero de obra prima	Jornalero de zapatero			4		4		
		Oficial de obra prima					2		
		Oficial de zapatero					30		
3.2.6. Asalariados do metal		Oficial de herrador					3		
		Oficial de herrero					2		
		Jornalero de herrero					1		
		Jornalero de minero					1		
		Peón calderero					1		
3.2.7. Asal. xoiaría e relojería		Aprendiz de relojero					1		
3.3. Obreros e outros				Aprendiz				7	
				Ayudante				1	
				Ayudante de barbero				1	
				Obrero				1	
				Obrero (parado)				2	
				Electricista	Electricista			4	7
				Luz eléctrica [Electricista]				1	

Anuario Brigantino 2000, n.º 25

			Empleado electricista						1	
		Cajista					1			
			Tipógrafo						1	
			Mecánico	Mecánico					4	19
				Mecanógrafa						1
3.4. Asalaria- dos agrícolas			Aprendiz de labrador						1	
		Bracera	Bracera				3		1	
			Bracera del campo						21	
		Bracero	Bracero				1		1	
			Bracero del campo y <u>auxiliar cantero? municipal</u>						1	
			Bracero del campo	Bracero del campo					41	1
			Dependiente y <u>jornalero del campo</u>						1	
	Jornalera	Jornalera	Jornalera	Jornalera	Jornalera	25	63	96	37	1
			Jornalera del campo						127	
			Jornalera de labranza						1	
			Jornalera y <u>mandadera</u>						1	
	Jornalero	Jornalero	Jornalero	Jornalero	Jornalero	37	141	151	243	114
			En las viñas [Jornalero?]						1	
			Jornalero con bienes arrendados						1	
			Jornalero del campo						178	
			Jornalero del campo y <u>dependiente</u>						1	
			Jornalero del campo y <u>guardia municipal</u>						1	
			Jornalero de cultivos						2	
			Jornalero de labranza						2	
			Jornalero agrícola						3	

				Empleado escritorio					1		
			Oficial de barbero						7		
				Dependiente de barbero					3		
NIVEL 4 LABRADORES E MARIÑEIOS											
4.1. La- bra- do- res			Agricultor		Agricultor				1	3	
			Aforada						1		
			Aforado						2		
			Arrendatario						1		
		Labrador	Labrador	Labrador	Labrador	Labrador	356	245	62	338	483
				Labrador acaserado						2	
				Labrador con bienes arrendados						8	
				Labrador con bienes propios y arrendados						21	
				Labrador con bienes propios						28	
				Labrador con fincas rústicas propias y arrendadas						1	
				Labrador y alquilador de caballerías						1	
				Labrador y propietario de fincas rústicas y urbanas						2	
				Labrador y propietario						1	
		Labradora	Labradora	Labradora	Labradora	Labradora	121	77	12	25	111
				Labradora acaserada						1	
				Labradora con bienes arrendados						2	
				Labradora con bienes propios y arrendados						4	
			Labradora con bienes propios						6		

				Labradora y propietaria de fincas rústicas y urbanas				2		
4.2. Marifeiros	Marinero	Marinero	Marinero	Marinero	Marinero	6	14	14	14	36
				Aprendiz de marinero					2	
					Marino					11
				Navegante						7
NIVEL 5. OFICIOS MARXINAIS, DUBIDOSOS E SEN ESPECIFICACIÓN										
5.1. Casa	Sen oficio [homes]	Sen oficio [homes]	Sen oficio [homes]	Sen oficio [homes]	Sen oficio [homes]	929	829	341	319	296
	Sen oficio [mulleres]	Sen oficio [mulleres]	Sen oficio [mulleres]	Sen oficio [mulleres]	Sen oficio [mulleres]	1.668	1.431	501	271	243
	(?) [homes]		(?) [homes]			2		1		
			De su sexo					3		
	Gobierno de casa [homes]	Gobierno de casa [homes]		Labores de casa [homes]	Labores [homes]	14	3		9	13
	Gobierno de casa [mulleres]	Gobierno de casa [mulleres]	Gobierno de casa [mulleres]	Labores de casa [mulleres]	Labores [mulleres]	181	167	826	1.763	2.103
					Huesped [homes]					2
					Huesped [mulleres]					2
5.2. Pa-bres e inú-tils			Trabajos de casa [homes]					1		
					Acogido					24
				Vive de la caridad [mulleres]						39
				Vive de la caridad [homes]						33
					Anormal[w]					2
					Asilada					10
		Ciega	Ciega	Ciega	Ciega		1	1	2	2
				Ciega pordiosera						1
	Ciego	Ciego	Ciego		Ciego	1	2	1		1
		Sordomudo					1			
			Demente[m]	Demente[m]	Demente[m]			1	2	1
				Demente[h]					1	
					Enfermo					2
	Huérfano					1				
			Imposibilitada		Imposibilitada			3		1
			Imposibilitado	Imposibilitado	Incapacitado			3	1	1
		Inútil [homes]	Inútil [homes]	Inútil [homes]			1	3	11	

		Inútil [mulheres]	Inútil [mulheres]	Inútil [mulheres]			1	3	1
Mendiga		Mendiga	Mendiga		1		1	1	
Mendigo					1				
Pobre [h]	Pobre [h]				1	50			
Pobre [m]	Pobre [m]				1	144			
		Tonto					1		
			Imbécil [m]					1	
			Imbécil [h]					1	
	Loco					1			
	Fatua					1			
	Pordiosera	Pordiosera	Pordiosera		11	58	14		
	Pordiosero	Pordiosero			2	19			
		Pordiosero e impedido					1		
	Vago				3				
TOTAL:					4.528	4.497	4.758	5.531	5.877
Elaboración: Alfredo Erias sobre os Padróns Municipais de Habitantes do Arquivo Municipal de Betanzos.									

Betanzos cara o Peirao nos primeiros anos do s. XX.. Fotos: FJ Martínez Santiso.

Anuario Brigantino 2000, n° 23

Imaxes do Campo da Feira no Betanzos de finais do s. XIX. F: FJ Martínez Santiso.